

FÖLD — ÉS — EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE ~ SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY

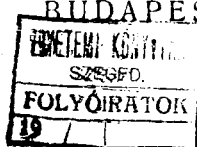
TARTALOM:

KALMÁR GUSZTÁV: A török uralom hatása a Dunántúl népességére.

SZOKOLAY MARGIT: A magyarországi besenyőtelepekről.
Szemle. — Apróközlemények. — Folyóiratszemle.

IX. ÉVF.
MÁSODIK SZÁM.
1929.

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST



TARTALOM.

Értekezések:	Lap
<i>Kalmár Gusztáv</i> : A török uralom hatása a Dunántúl népességére	49
<i>Szokolay Margit</i> : A magyarországi besenyőtelepekről	65
Szemle:	
<i>Kogutowicz Károly</i> : Vita a néprajzi térkép körül. — <i>Tóth Ferenc</i> : Somogy földje és népe. (Kanszky Márton.) <i>Gesztelyi-Nagy László</i> : A jövődő magyar intelligencia és a tanyakérdés. (Wagner Richárd.) — <i>Hoffer András</i> : A Föld belső erői. (Irmédi-Molnár László.) — <i>Scharf Nándor és Turner Ferenc</i> : Magyarország domborművű kézi térképe. (Irmédi-Molnár László.) — <i>Herczeg G.</i> : Ungarn und Budapest. (Kanszky M.) — <i>Hettner Alfred</i> : Englands Weltherrschaft. (Schilling Gábor.) — <i>Rieth Adolf</i> : Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart. (Tóth Ferenc).	91
Apró közlemények:	
Tolna. (Bátky Zs.) — Kajdacs, Kajmád. (Bátky Zs.) — Iriny. (Bátky Zsigmond). — Bozólnok, Kapornok, Bacsak Előn. (Bátky Zsigmond.) — Dög-Tisza, Holt-Tisza. (Wagner Richárd.)	98
Folyóiratszemle	102

FÖLD ÉS EMBER

két havonként megjelenő

TUDOMÁNYOS SZEMLE. — SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézete és a Szegedi Alföldkutató Bizottság hivatalos folyóirata.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Szeged, Egyetemi Földrajzi Intézet, Szukováthy-tér 1.

Célja: az emberföldrajz művelése, elsősorban a magyar föld tudományos kutatása.

Előfizetés egy évre 8 pengő,

iskolák, könyvtárak, tanárok és tisztviselők számára 3 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámla száma 48180.

Lakásváltozást kérjük okvetlen bejelenteni.

A folyóirat közleményeire való jogainkat fenntartjuk!

A közlemények csakis a forrás megnevezésével idézhetők.

A török uralom hatása a Dunántúl népességére.

A köztudatban még ma is benn él annak a pusztításnak emléke, amelyet a török másfél százéves uralma hazánknak okozott. Amíg azonban anyagi és szellemi téren ennek a kornak mulasztásait nagyjában sikerült pótolni, azt a szörnyű vérvesztést, amelyet a fajmagyarság szenvedett, a nemzet soha többé helyrehozni nem tudta. Térképeink színfoltjai a Dunántúl és az Alföld területén a magyarság kipusztulásának emlékei. Értekezésünk keretében a Dunántúl népességén vizsgáljuk ezt a romboló hatást.

A Dunántúl népességét a XV. század végén már elég pontosan meg tudjuk állapítani az adószedés céljaira készült összeírások alapján. Értekezésünkben az 1494. évben megejtett összeírásból indulunk ki. Az összeírás vármegyék szerint történt, tehát valamivel nagyobb területet veszünk majd számításba, mert Esztergom, Komárom, Győr megyék területe a Duna balpartjára is átnyúlik, tehát már kívül esik a Dunántúl területén. Az említett porta összeírás eredménye megyénként a következő volt:¹⁾

Pilis	1956	Áthozat 14883	
Esztergom	1322	Zala	9553
Komárom	2195	Somogy	11012
Győr	2003	Baranya	15018
Moson	923	Tolna	9924 ¹ / ₂
Sopron	1978 ¹ / ₂	Fejér	3090
Vas	4505 ¹ / ₂	Veszprém	3461 ¹ / ₂
	<u>14883</u>		<u>Összesen: 66942 porta.</u>

A XV. század végén tehát a Dunántúl területén 66.942 jobbágy porta volt. *Ez az adat szolgáltatja a népesség zömét.* A lélekszámot természetesen csak megközelítően tudjuk ennek

¹⁾ Acsádi: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1888. 219. l.



alapján megállapítani, mert az összeírás nem népszámlálás, hanem adózás céljából készült. Első feladat azt megállapítani, hogy egy-egy portán átlag hány család lakhatott. Bizonyos, hogy olyan porták is voltak, amelyeken csak egy család élt. Az egykori adatok azonban kétségtelenné teszik, hogy a porták nagyobb részén nem ez volt a rendes állapot. 1554-ben Máramaros megyében, tehát minden háborús zavargástól megkímélt területen, Remete faluban 12 porta volt, amelyen 32 család élt.²⁾ Ugyanezen időben Nyitra megye huszonnégy falujáról maradt fenn jó kimutatás. Itt 341 portán 489 család lakott Zemplénben 225 $\frac{1}{2}$ portára 553 család esett, azaz arányszámban kifejezve Máramarosban 2:75, Nyitrában 1:4, Zemplénben 2:4 család jut egy portára.³⁾ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az említett adatok javarészt hegyvidékre és szláv nyelvű lakosságra vonatkoznak. Okunk van rá, hogy a dunántúli magyar lakosságnál a jelzettnél kisebb átlagszámmal dolgozzunk. Legbiztosabb, ha portánként *kettőben* állapítjuk meg az arányszámot a mohácsi vész előtti időre. A török hódoltság idején, mint majd látni fogjuk ez már kicsi átlag. A Dunántúl területén tehát a XV. század végén 2×66.942 , azaz 133.884 *adófizető jobbágycsalád élt*.

Ezzel természetesen csak a népesség egyik, bár kétségtelenül döntő elemét állapítottuk meg. De hiányzik még a nemesi osztály és az adót nem fizető szegény jobbágyok, zsellérek és a városi lakosság számadata. Ezekről sajnos a XV. század végéről nincsenek adataink. Ezért csak a későbbi adatokból visszakövetkeztetve tudunk, természetesen nem pontos, hanem megközelítő értéket elérni. A XVI. század közepéről van töredékes kimutatásunk, amelynek alapján 2000 nemesi családot tudunk számításainkba bevonni.⁴⁾ Ez azonban kétségtelenül csak kisebb részét adja a nemességnek, mert főként csak az egytelkes, tehát adózás alá vont nemesekre vonatkozik. 1754–55-ben a Dunántúlon 9239 nemesi családot írtak össze.⁵⁾ Ezek között kétségtelenül sok az új és menekült nemes. Nem sokat hibázunk, ha a dunántúli nemesi családok számát a XV. század

²⁾ Acsádi: Magyarország pénzügyei stb. 212. l.

³⁾ Acsádi: A magyar jobbágy népesség száma a mohácsi vész után Akad. Ért. XIV. 1889. 33–35. ll.

⁴⁾ Acsádi: Akad. Ért. XIV. 9. üzet 1890. és Magyarország pénzügyei stb. 264. l.

⁵⁾ Dr. Illésy: Az 1754–57. nemesi összeírás. 1902. 148–149. ll.

végén 5000-re becsüljük. Becslésünk helyességét igazolja Csánky nagy munkája is a Hunyadiak korabeli Magyarországáról, amely a dunántúli megyékben 5500 birtokost állapít meg.⁶⁾

Sokkal számosabb volt a nem adózó nem nemes néposztály. Ezek közé tartoztak először a falusi bírák, akik adómentességet élveztek. Ezen a címen átlag minden 20 portára esett egy bírói porta.⁷⁾ A XV. század végén adózó 66.942 portára tehát körülbelül 3300 bírói porta, vagyis 6600 család jut. Még ennél is nagyobb a zsellérek száma, de a XV. század végéről róluk sincs kimutatásunk, csak néhány évtizeddel későbbi időből következtethetünk. Egy 1553. évi összeírásban a királyi Magyarországon 66.000 jobbágy telek mellett 33.000 szegény jobbágy és zsellér *családot* írtak össze. Nem követünk el jelentős hibát, ha kereken 30.000 szegény és zsellér családot veszünk számításba a Dunántúli területén a XV. század végén a porták megegyező száma alapján. Igaz ugyan, hogy félszázad van a két összeírás között, de a természetes szaporulatot a rendkívül sanyarú és viszontagságos időben ellensúlyozta a sok háború és betegség. A városi lakosságot a későbbi viszonyok alapján nem becsülhetjük többre 30 ezer léleknél. Végső összegül tehát a XV. század végén a Dunántúli területén

133.884 jobbágy család

5.000 nemesi család

6.000 városi család

6.600 bírói család

30.000 zsellér család

összesen 181.484, vagyis kerekszámban 180.000 család élt.

A családok számának megállapítása után a lélekszám meghatározása könnyű dolog, mert számos régi adat mutat arra, hogy a ma rendszeren alkalmazott 5-ös család-tagszámot a XV—XVII. századokra vonatkozó meghatározásoknál is lehet használni. A győrmegyei Nyalkán a XVI. sz. végén 113 lelket írtak össze 23 családban; egy család tehát 5 tagból állt. A pozsonymegyei Deákiban ugyanazon időben 84 teljes családot írtak össze 399 családtaggal. Körülbelül tehát itt is öt lélek esik

⁶⁾ Dr. Csánky: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában II. köt. 566, 706, 859, III. köt. 199, 293, 396, 480, 534, 579, 667, és 696. l.

⁷⁾ Acsádi: Akad. Ért. XIV. 1889. 12. l.

egy-egy családra.⁸⁾ Hozzá itt, mint a gyermekek éveiből látszik, sok a fiatal házaspár. Számításaink alapján tehát a Dunántúl népessége 1495-ben 900.000 körül volt. Ez a népesség 46.000 km² területen oszlott szét. Egy km²-re tehát 19,5 lélek esett. Ez kétségtelenül igen jelentős népsűrűség a XV. század gazdasági viszonyai között, amikor még ipar alig volt nálunk, az erdők, vizenyős helyek pedig sokkal nagyobb területet borítottak, mint ma.

A népesség *tájankinti* elosztását már nem tudjuk megállapítani ilyen pontossággal, mert hiányoznak hozzá az adatok. Annyi azonban a jobbágy porták kimutatásából nyilvánvaló, hogy a legsűrűbb népességet a déli megyékben találjuk: Baranya, Tolna, Somogy és Zala megyék területén. Ellenben feltűnően ritka Moson, Sopron, Fejér, Komárom, Vas és Veszprém megyék lakossága. Veszprém, Moson és Komárom megyéknél a hegyes felszín és a sok erdő, (Bakony, Vértes stb.) részben nagy mocsarak miatt (Hanság) ez érthető. Megállapításaink helyességét a Hunyadiak korabeli viszonyokból is ellenőrizhetjük, amikor Tolna 3500 km² területén 560 helység volt, míg a közel hasonló terjedelmű Sopron megyében 317, a tetemesen nagyobb Veszprémben 360, Fejérben 430, Mosonban pedig 73 helység volt. De mindenesetre számításba kell venni azt a pusztítást is, amelyet Miksa német király seregei 1491-ben éppen a ritka lakosságú megyék területén elkövettek. Kétségtelen dolog, hogy több ezer porta maradt ki a pusztítások miatt az összeírásból. Az azonban még e mellett is bizonyos, hogy a XV. század végén a Dunántúl déli megyéinek sűrűbb népességük volt, mint az északnyugatiaknak.⁹⁾

A Dunántúl népességére a XVI–XVII. században soha ki nem heverhető csapást mért a *török pusztítás*. Buda elfoglalása után (1541) a török uralom állandósul és vele állandó a lakosság csökkenése is. A mohácsi vésztől Buda visszafoglalásáig terjedő idő ásta meg Nagy Magyarország sírját. A nép közel kétszáz éven át állandóan fogy, mert pusztítja a hadviselés, pusztítja a rabságba hurcolás, pusztítja a pestis és a nélkülö-

⁸⁾ Pannónhalmi Főapátság története IV. k. 309–310, 444–449. II.

⁹⁾ A földrajzi viszonyokon kívül kétségtelenül a területek különböző történeti sorsa is oka a népesség eloszlásának. A török uralomig a délnyugati megyék voltak hazánk legvédelettebb helyzetű megyéi. Az északnyugatiak ellenben sokat szenvedtek az osztrákoktól.

zés. Kimutathatóan százezrek mentek tönkre 1526—1686 között egyedül a Dunántúlon, nem számítva a születések elmaradását.

A török uralom idején teljesen pontos megállapítást a lakosság számáról nem tudunk készíteni, mert rendkívül zavarosak a viszonyok. A megmaradt népesség is folyton hullámlázik. A zsarolások elől faluszám menekülnek. Néha egy-két esztendőn belül egész más lakosai vannak ugyanazon falunak. Ez első sorban a török közvetlen fennhatósága alá eső területre áll, amely Esztergom, Pilis, Fejér, Veszprém, Tola, Baranya és Somogy megyéket foglalta magába. A királyi területen (Moson, Győr, Sopron, Vas, Zala) nyugodtabbak voltak a viszonyok, de egyes vidékeken az u. n. *hódoltság*on itt is éppen úgy pusztult a lakosság, mint a török területeken. Sőt bizonyos tekintetekben még azoknál is jobban, mert a két hadakozó fél között átmeneti terület volt, ezért minden hadjárat pusztításait végig kellett szenvednie.

A török uralom idején a Dunántúl népességét nehezebben tudjuk megközelítően is megállapítani, mint a XV. századvégi lakosságot, az erős politikai feldaraboltság miatt. A határok sűrűn változnak és így ugyanazon terület lakossága majdnem egyidejűleg mindkét félnek: a török és a magyar hatóságoknak összeírásában is szerepel. Ezt a kedvezőtlen körülményt azonban részben ellensúlyozza a török összeírás részletessége. Számos kimutatásunk van, amelyekben vármegyékre terjedő vidékek *összes falvai* és azoknak adófizető lakosai *névszerint* fel vannak sorolva, Gyakran ugyan ezek csonkák, de szerencsére adataik legtöbbször kiegészíthetők. A török összeírás tehát céljainkra sokkal jobban megfelel, mint a magyar, csak a jobbágy portákra terjedő összeírás. Ez, mint láttuk, rendkívül tág teret engedett már a XV. századvégi lakosság megállapításánál is a kombinációnak egy-egy porta lakosságának kiszámításánál. A török uralom idején ez még nehezebb feladat. A jobbágyok ugyanis a sok háború miatt elszegényedtek. A folyton emelkedő adóterheket a régi alapon nem bírták. Ezért az adókivetésnél 2—3, sőt néha több jobbágy telket vontak össze *egy porta elnevezés* alá. Az összevont porták lakosai közösen viselték az egy portára kivetett adókat. Ez természetesen rendkívül sok visszaélésre adott alkalmat. A földesurak iparkodtak jobbágyaikkal állami terheit csökkenteni. Legtöbbször ter-

mészteresen a saját érdekükben, mert a nagy hadi és más kincstári adóval agyonterhelt jobbágy nem tudott a földesúrral szemben fennálló kötelezettségeinek eleget tenni. Tudományos szempontból sajnálni lehet, hogy királyainknak nem sikerült ismételt kísérletek után sem megvalósítani, hogy az elavult portális összeíráss helyett háztartásonként írják össze a jobbágy és zsellér lakosságot. Azt azonban sikerült mégis kivinni, hogy törvényesen állapítsák meg a porta fogalmát. Így 1609-től 4 telek, vagy 12 zsellér család, 1647-től pedig 8 jobbágy család, vagy 16 zsellér család tesz ki egy portát. Látható tehát, hogy a porta fogalma, ha a népesség meghatározásáról van szó, rendkívül tág. Igen nehéz még megközelítő eredményt is elérni. Segítségünkre van azonban néhány pontos összeírás, amely a porták és a családok számát is adja. 1593-ban a győrmegyei Csanak faluban $11\frac{1}{2}$ portát írtak össze. Ugyanakkor 7 egész telkes, 11 féltelkes, 19 házas zsellér és 4 teljesen szegény zsellér élt a faluban. Összesen tehát 41 család, vagyis egy portára 3·5 család esett. Ugyancsak 1543-ban a szintén győrmegyei Tarjánban két porta volt 4 családdal. Itt tehát csak két család esett egy portára.¹⁰⁾ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mind a négy családnak egész jobbágy telke volt, ami ritkaság és nagy jómódra vallott. Ha az 1609. évi törvény rendelkezését és a felhozott példákat más adatokkal összevetjük, nyilvánvaló lesz, hogy nem nagy hibát követünk el, ha egy-egy portára a *XVI. század végén 4 családot*, vagy más szóval 20 lelket veszünk fel. A következő XVII. században még ennél is több családot kell átlagul venni, de hogy mennyit, azt a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján szinte lehetetlen megmondani. Ezért a XVII. század népességét nem kíséreljük megállapítani, hanem csak a XVI. századvégi népességi viszonyokat vizsgáljuk.

A török terület és a hódoltság lakosságát a kincstári adókönyvek, *defterek* alapján állapíthatjuk meg. 1577–80-ból a dunántúli részokról a következő kimutatást találjuk a defterekben.¹¹⁾

¹⁰⁾ Pannonhalmi Főapátság Tört. IV. 325., 343., 483., 735. II.

¹¹⁾ Tört. kimut. deft. II. k. 514–17. II.

1. budai szandzsákban van	10.888 ház
2. esztergomi „ „	4.024 „
3. fehérvári „ „	2.558 „
4. simontornyai „ „	1.987 „
5. koppányi „ „	2.247 „
6. szekszárdi „ „	3.188 „
7. mohácsi „ „	2.588 „
8. pécsi „ „	5.208 „
9. siklósi „ „	3.105 „
10. szigetvári „ „	4.712 „

Összesen: 40.505 ház.

A budai szandzsák nagyobb része azonban a Duna bal-partjára esett. A jobb parton Pilis megyét, valamint Komárom és Fejér megye egyes részeit foglalta magába. Az 1580—81. évi defter, amely hiányos és csonka, 1600 házat sorol itt fel.¹²⁾ Más kimutatásokból kiegészítve, kerekén 2000 házat vehetünk fel a budai szandzsák dunántúli részére. A fentebbi főösszezből a baloldalra eső falvak házait (8888) le kell vonni; így főösszegül kerekén 31.700-at kapunk. Más egykorú kimutatásokkal összevetve kitűnik, hogy a házak egyúttal ugyanannyi családot jelentenek. Igen érdekes ebből a szempontból a simontornyai szandzsák 1571—72. évi kimutatását vizsgálni, mely 112 falu lakóit névszerint sorolja fel. Kevés kivétellel minden névre egy ház esik, vagy helyesebben, ahány ház, annyi adózó családfő. A XVI. század végén tehát a Dunántúl török uralom alá eső területén 31.700 család, azaz 158.500 lélek élt. Ugyanezen a területen egy századdal előbb a portális kimutatások szerint legalább hatszázezer ember élt. Óriási volt tehát a színmagyar lakosság pusztulása a XVI. században. A következő XVII. században ez még csak folytatódott. Az eszéki hidon csupán 1603-ban nyolcvanezer magyar rabot hajtottak át, 1663-ban százezernél is többet.¹³⁾ Egyébként is a Dunántúl földrajzi helyzeténél fogva másfél századon át csaknem állandóan csatatér volt. A nép pusztulása mellett természetesen a kultúra is pusztult. A török uralom alatt tengődő magyar nép a félig nomád állattenyésztők fokára süllyedt vissza. Hatalmas műveletlen, elvadult területek hevertek mindenfelé.

¹²⁾ Tört. kimut. defter, II. k. 530—54. II.

¹³⁾ Acsádi: Magyarország Buda visszafoglalása korában 23. l.

Valamivel jobbák voltak a viszonyok a Dunántúl ama részein, amelyek a királyi Magyarország területéhez tartoztak. Azonban népszaporodásról és a kultúra fejlődéséről itt sem beszélhetünk. A Rábától keletre eső vidék lakossága éppen anynyira pusztult és szenvedett, mint az igazi török területen. A Bécs és Győr ellen ismételtén intézett támadások óriási területeket tettek néptelenné. A portális kimutatások is igen szomorú képet festenek erről a pusztulásról. A porták száma egyes években a következő volt:

	1546	1552	1559	1564	1570	1574	1576
Győr	254	238	151	249	223	230	217
Moson	789	735	634	906	909	760	754
Sopron	1195	1316	1082	1387	1174	1064	1039
Vas	4151	3686	2832	2734	1150	1602	1769
Zala	6040	5177	3490	3470	1957	1122	789

Ezeket a kimutatásokat csak erős kritikával lehet a népesség számának megállapításánál igénybe venni. Csaknem valamennyi vármegyében erős ingadozást tapasztaluk. Ennek több oka van. Az adóterhek növekedése miatt mindig több és több jobbágytelek került egy porta kimutatása alá, másrészt a megújuló háborúk miatt nagy vidék falvai elpusztultak. A leégett házak pedig három évig adómentességben részesültek és így nem kerültek az összeírásba. De bármiként is áll a dolog, a porták általános és megdőbbentő megfogyatkozását egyedül ezekből magyarázni nem lehet. Kétségtelen dolog, hogy a népesség szintén megfogyott a Dunántúl nyugati részén is, ha nem is olyan nagy mértékben, mint a török alá jutott területeken. 1564-ben 174.000—180.000 jobbágy élhetett a királyi Magyarországhoz tartozó öt dunántúli megye területén. Semmivel sem több tehát, mint 1495-ben, vagyis az elmúlt hetven esztendő alatt a természetes népszaporodás teljesen veszendőbe ment. Sőt tekintetbe kell vennünk a bevándorlást is, amely a török uralom alá került helyekről, igen tetemes volt, de még ez sem tudta a jobbágyság csökkenését meggátolni. Még szomorúbb a helyzet 10 év múlva, amikor 96.000-re, majd 1576-ban 91.000-re becsülhetjük Győr, Moson, Sopron, Vas és Zala megyék jobbágy la-

kosságát. A nemesi és városi lakosságot a XV. századvégi és a XVII. század elei analógiák alapján 40.000-nél többre nem becsülhetjük. Jóval jelentősebb már a zsellér és egyéb nem jobbágy népesség (házi cseléd, iparos stb.). A XVI. század végéről ugyan nincs kimutatásunk, de van a század közepéről.¹⁴⁾ Ekkor a négy megye területén 7500 zsellér és iparos család élt, összesen tehát 37.500 lélek. Igen jelentős végül azon családok száma, amelyeket különféle csapások címén az adózás alól felmentettek és így az összeírást is kikerülték. Sajnos itt is csak a század közepéből maradt összeírásra hivatkozhatunk. 1553-ban 3630 leégett, de lakott ház volt az adózás alól felmentve. Egyre két családot, összesen 10 lakót számítva, ez 36.000 lélekek felel meg. Az adatokat összeállítva a XVI. század végén élt tehát az öt dunántúli megyében

91.000 jobbágy

40.000 nemes és városi lakos

37.500 zsellér és iparos

36.000 adózás alól felmentett jobbágy

összesen 204.500 lélek. Ugyanezen a területen a XV. század végén legalább 250—280 ezer lakos élt, tehát 60—70 ezer fővel megfogyatkozott itt is a lakosság. A királyi Magyarországhoz tartozó vármegyéknek még így is sűrűbb lakosságuk volt, mint a török területre esőkné, mert itt 6, ott 11 lélek esett egy km²-re.¹⁵⁾ Ez a viszony sem marad állandó, mert egyre fogy a török terület lakossága, bár ugyanakkor, ha kisebb mértékben fogy a magyar kormányzás alatt maradt vármegyéké is. Végző eredményünk rendkívül megdöbbentő: *a Dunántúli lakossága hét évtized alatt 900 ezerről 360 ezerre csökkent.* Hatszázezer magyar élet esett áldozatul a pogány török és a viselkedésükben hasonlóképen pogány császári hadak dúlásának. A kipusztult magyarság helyét még a török uralom alatt részben törökök, részben balkán szláv hordák foglalták el. A Duna mellett fekvő helységekre már ekkor kezdenek megtelepedni a rácok, mint a török szövetségesei. Ettyek, Érd, Rácalmás, Ercsi, Adony, Batta a XVI. század végén még mind magyar lakosságú, de a

¹⁴⁾ Acsádi: A magyar jobbágy népesség száma stb. Akad. Értek. XIV. 18—19. II.

¹⁵⁾ Acsádi: A magyar jobbágy népesség száma stb. Akad. Értek. 15. I.

következő XVII. században ez a megfogyott magyar lakosság is eltűnik és a nevezett községek 1696. körül már mint tisztarác lakosságú községek szerepelnek az összeírásokban.¹⁶⁾

A török uralom végzetességét legjobban talán az 1720. évben végzett népösszeírás adatai szemléltetik. Igaz, hogy a törökön kívül a Rákóczi-féle mozgalom és a vele kapcsolatos pestis is rendkívül súlyos veszteségeket okozott, de ezt kétségtelenül pótolták a közben történt telepítések és a természetes népnövekedés. Az említett összeírás szerint az egyes dunántúli megyék lakossága 1720-ban a következő volt:

Baranya megyében lakott	36.000	lélek
Esztergom	14.000	„
Fejér	18.000	„
Győr	27.000	„
Komárom	26.000	„
Moson	34.000	„
Pilis	28.000	„
Somogy	28.000	„
Sopron	75.000	„
Tolna	13.000	„
Vas	114.000	„
Veszprém	34.000	„
Zala	53.000	„

összesen 500.000 lélek.¹⁷⁾

A Dunántúl népessége tehát a nemesi és városi lakosságot is beleszámítva a XVIII. század elején nem volt több félmilliónál. Alig 140 ezerrel több, mint 1580 körül és nincs kétharmada az 1495-iki népességnek. Elveszett tehát a dunántúli magyarságból 400 ezer lélek és 225 esztendőnek természetes népgyarapodása. Ezt a veszteséget, csupán a mai növekedést tartva szem előtt,

¹⁶⁾ Károly János: Fejérmegye története III. k. 56, 168, IV. 137—38, 98. V. 217.

¹⁷⁾ Magyarország népessége a pragm. sanctio korában. Magy. Stat. Közl. Új folyam XII. k. 291—390. II. Acsádi ebben a munkában az összeírásból kihagyott elemek címén 50%-ot hozzáad az összeírás eredményeihez és az így nyert család-számot hattal, mint egy család átlagos tagszámával szorozza. Egyik eljárását sem helyeseliük, mert nagynak tartjuk mindkét tényezőt. Mivel azonban a tudományos irodalomba Acsádi eredményei így mentek át, változatlanul közöljük.

legalább 4 millióra becsülhetjük. A törökdúlás tehát egyedül a dunántúli Magyarországnak 4—5 millió fönyi veszteséget okozott.

A népsűrűség 1720 körül egészen megfordította a XV. századvégi állapotnak. Akkor Baranya, Tolna, Somogy megyéknek volt legsűrűbb népessége (16—30). A XVIII. század elején Tolna, Fejér, Somogy területén 45, Baranya, Veszprém, Zala megyék területén 6—8 a népsűrűség. Legsűrűbb lakossága volt Sopron (24), Vas, Győr, Pilis, Moson megyéknek. Pilis a Buda felszabadulása után azonnal megindult letelepülésnek és Buda város erősebb fejlődésének köszöni aránylag sűrű népességét. Pilis megye 28.000 fönyi lakosságának harmadrésze (9000) Budára esett. Sopron, Vas, Moson és Győr aránylag védett helyzetük miatt lettek sűrű népességű megyék. Az 1720. évi népszámlálás adatai egészében és részleteiben jó bizonyítékai a XVII. század körüli népesség megállapításánál történt eljárásunk helyességének.

Érdeemes feladat a Dunántúl népességének adatait egészen napjainkig vizsgálni. Ezek az adatok világosan mutatják, hogy a török uralom hatása még is észlelhető nemcsak a nyelvi, hanem a népsűrűségi megoszlásban is. Ezerhétszázhusz után a Dunántúl területét ellenséges pusztítás nem érte. Így népessége nyugodtan élt és fejlődött. A népszaporodás ebben a korban rendkívül intenzív volt. A francia háborúk ember és vagyon pusztításáig, tehát 65 év alatt a Dunántúl lakossága több mint kétszeresére növekedett. A természetes növekedésen kívül az új betelepítéseknek is részük van ebben. Az 1785—87-ben tartott, sajnos csonkán maradt népszámlálás

Somogy megyében	165.000
-----------------	---------

Tolna	„	133.000
-------	---	---------

Fejér	„	110.000
-------	---	---------

Moson	„	53.000
-------	---	--------

Sopron	„	159.000 embert vett számba. ¹⁸⁾
--------	---	--

Meglepő a török kivonulása után szinte üresen maradt Somogy, Tolna, Fejér megyék népességének erős gyarapodása, ami elsősorban az új telepítések eredménye, mert amíg Moson megye népessége 1720—1785 között 1,5, Sopron megyéé 2-szeresére

¹⁸⁾ Marczali: Magyarország H. József korában I. k. 77. l.

növekedett, addig Fejér és Somogy megyékben 6, Tolnában 10-szeresére növekedett a lakosság. A kevésbé termékeny Moson megye népsűrűségét (26) már csaknem elérte Somogy, Fejér pedig már meg is előzte (27), *de még inkább* a rohamosan betelepülő Tolna (37).

Az egész Dunántúl 1785. évi népességét, mivel a megfelelő adatok csonkák, nem tudjuk olyan pontosan megállapítani, mint az 1720 körülét. Azonban, ha tekintetbe vesszük, hogy egy századdal később a Dunántúl lakosságát 2,100.000-re számították, igen megközelítjük a valóságot, ha 1785 táján egy millióra tesszük.

De még ez az erős népszaporodás sem tudta a török pusztítás kárait a délnyugati megyékben helyrehozni. Sőt egész napjainkig észlelhető ez a hatás bizonyos tekintetben. A XIX. század első felében két meglehetősen pontos népességi kimutatásunk van. Az első 1827-ből való. Ezt Nagy Lajos helytartósági hivatalnok állította össze különböző összeírások, úrbéri, adóügyi, közigazgatási és egyházi kimutatások alapján.¹⁹⁾ A közel ezer oldalas munkában megyék szerint felsoroltatnak az összes települések jelezve a házak számát, a vallási megoszlást és a lakosság számát. A rendelkezésre álló anyag hiányossága és kevésbé megbízhatósága miatt itt-ott tévedések csúsztak be, de kétségtelenül ez a legelső teljes kimutatás az ország lakosságáról, mert tökéletesebb eredményeket nyújt, mint az 1715. vagy 1720. évi összeírás. A másik munka húsz évvel későbbi: Fényes Elek Magyarország leírása című műve 1847-ből. Hasonló források alapján dolgozott, mint Nagy, de úgy látszik, nem olyan nagy kritikával, mert ha két statisztika között ellentmondás látszik, a későbbi kimutatások alapján Nagy adatait kell helyesebbnek elfogadnunk. A legtöbb esetben azonban a két kimutatás megfelelő adatai pontosaknak bizonyulnak. A két statisztika alapján a Dunántúl népessége a XIX. század első felében a következő volt kerek számokban:²⁰⁾

¹⁹⁾ Ludovicus Nagy: Notitiae politico-geographico statisticae in clyti regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum. Budae. 1828. I—II. k,

²⁰⁾ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest 1847. Fényesnek már előbb, 1842-ben megjelent Magyarország statisztikája című munkája, de előbbi műve céljainkra jobban megfelel.

	1827	1847	1857
Pilis	98.000	106.000	124.000
Esztergom	55.000	65.000	96.000
Komárom	132.000	146.000	102.000
Győr	93.000	101.000	90.000
Moson	63.000	62.000	77.000
Sopron	195.000	210.000	223.000
Vas	269.000	299.000	290.000
Zala	257.000	299.000	280.000
Somogy	192.000	231.000	252.000
Baranya	235.000	252.000	262.000
Tolna	178.000	197.000	216.000
Fejér	161.000	184.000	181.000
Veszprém	171.000	206.000	189.000
	2,099.000	2,358.000	2,382.000

A két kimutatáshoz mellékeljük az osztráktól az önkényuralom idején elrendelt népszámlálást.²¹⁾ Ez a meglehetősen pontosan végrehajtott népszámlálás tekintetbe véve az egyes dátumok közötti időtartamot, meglehetősen igazolja Fényes, de különösen Nagy statisztikai kimutatásának helyességét. Sajnálatos, hogy Nagy adatait az 1785. évekkel az egész Dunántúlra vonatkozóan nem tudjuk összevetni. Somogy, Tolna, Fejér, Moson adatainak összevetése azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a népesség növekedése egyenletes mértékben történt csaknem mindenütt. Sopron, Moson, Somogy lakossága 42 év alatt 1:2-szeresére, Fejéré 1:4, Tolnáé 1:3-szorosára növekedett. Nem tudjuk azonban megállapítani, hogy a hosszan elnyúló francia háborúk ember- és pénzvesztései milyen hatással voltak a lakosságra. Bár kétségtelen, hogy a magyar nemzet százezernél többet veszített, a lakosságban mégsem vehető észre, legalább lényege-

²¹⁾ A. Fischer: Die Volkszählung des Österreichischen Kaiserstaates am 31. October 1857. Pet. Mitteil. 1860. 144—149. II.

sen nem, ez a veszteség. Az 1857. évi osztrák népszámlálás adatai ellenben legalább első tekintetre azt mutatják, hogy az 1848—49. évi szabadságharc és a velejáró kolera erős pusztítást vitt végbe a lakosságban. Fényes szerint 1847-ben 2,358.000 élt a Dunántúlon, tíz évvel később 1857-ben alig valamivel több: 2,382.000. Tehát mindössze 24.000 fővel szaporodott 10 év alatt közel harmadfélmillió ember. A kérdést eldönteni nehéz, mert a megyék határai nagy változásokat szenvedtek. Zala megyétől pld. elszakították a Muraközt. Ezért van Zalamegyében 1857-ben 19 ezerrel kevesebb ember, mint 1847-ben. Hasonló okok magyarázzák a többi megyék népességében mutatkozó csökkenést is, illetve Esztergom megyénél az erős népszaporodást. Győr megye népessége 101 ezerről 90 ezerre csökkent, mert területéből kiszakították a Duna balpartjára eső Csiliközt.²²⁾ Még nagyobb a csökkenés Komárom megyénél, amelynek lakossága 146 ezerről 102 ezerre csökkent. Az 1857. évi népszámlálásban szereplő Komárom megye azonban egészen más terület, mint a történelmi magyar Komárom megye. Az új, császári Komárom megye a Csiliközből és Komárom Esztergom megyéknek a Duna balpartjára eső részéből alakult.²³⁾ Esztergom megye lakossága viszont erősen megnövekedett 65 ezerről 96 ezerre. Ez is érthető, mert az új Esztergom megye Esztergom és Komárom megyék déli részeiből alakult épen mint a mai egyesített Esztergom-Komárom vármegye.²⁴⁾ Az elveszett 540 km² terület helyett közel háromszor akkora területet kapott. Ez a kimutató tehát részleteiben nem ad összehasonlításra alkalmas anyagot, de egészében, ha hozzáadjuk a horvátországi csatolt területek kb. 28 ezerre menő lakosságát, pontos számát mutatja az egész Dunántúl kétfélmillió 410 ezret kitevő lakosságának. Kétségtelen, hogy a növekedés rendkívül csökkent akár a megelőző, akár a következő decennium adataival vetjük is egybe. Az 1848—49. évi szabadságharc és a rákövetkező gazdasági válság tehát ha fogyást nem is okozott, a népnövekedésre azonban észrevehetően csökkentő hatást gyakorolt.

A kiegyezés után hamarosan megtartotta a magyar kormány is az első népszámlálást 1869-ben. Ettől kezdve minden

²²⁾ Győr megye monográfiája 397. l.

²³⁾ Komárom megye monográfiája 537. l.

²⁴⁾ Esztergom megye monográfiája 411. l.

tizedik évben megismétlődött a mindig pontosabbá fejlődő összeírás. Ezekről azonban csak összehasonlító kimutatást adunk, mert egyes városok rohamos fejlődése, ipartelepek keletkezése, vagy megfordítva néhány régebben jelentékeny város stagnálása, illetve visszafejlődése annyira szövevényessé teszi a lakosság további növekedését és eloszlását, hogy ezeknek magyarázata jelen értekezésünk kereteit már meghaladja. 1869—1910 között a dunántúli megyék lakossága a következőképen alakult.²⁵⁾

Megyék	1869	1880	1890	1900	1910	1920 ²⁶⁾	1920 ²⁷⁾
Pilis	129.000	138.000	162.000	204.000	234.000	289.000	289.000
Esztergom	67.000	72.000	78.000	88.000	91.000	56.000	93.000
Komárom	141.000	152.000	160.000	179.000	202.000	111.000	212.000
Győr	104.000	109.000	116.000	126.000	136.000	141.000	146.000
Moson	80.000	86.000	85.000	90.000	94.000	52.000	100.000
Sopron	230.000	246.000	260.000	280.000	284.000	174.000	294.000
Vas	332.000	360.000	390.000	419.000	435.000	268.000	459.000
Zala	333.000	360.000	405.000	437.000	466.000	347.000	477.000
Somogy	288.000	307.000	326.000	346.000	366.000	368.000	368.000
Baranya	286.000	293.000	322.000	335.000	352.000	288.000	339.000
Tolna	221.000	235.000	252.000	253.000	267.000	263.000	263.000
Féjér	196.000	209.000	222.000	236.000	251.000	262.000	262.000
Veszprém	201.000	208.000	215.000	222.000	230.000	233.000	233.000
Összesen	2,618.000	2,775.000	2,993.000	3,215.000	3,398.000	2,852.000	3,635.000

Ha az 1720—1920 között tartott népszámlálásnak adatait megyék szerint összevetjük, arra az érdekes, de egyszerűsmind leverő megállapításra jutunk, hogy a török időben elnéptelenedett vármegyék máig sem tudták pótolni

²⁵⁾ Magyar Statisztikai Évkönyv 1896. 24. l. 1928. 6. l.

²⁶⁾ A trianoni területcsonkítás után.

²⁷⁾ A trianoni területcsonkítás után, de kiegészítve Moson és Sopron megyékben még a magyar hatóságok által végrehajtott népszámlálásnak eredményeivel, a többi megyéknél az 1910. évi népszámlálásnak a megszállott területekre eső adataival.

a török uralom szörnyű pusztítását. Baranya és Somogy megyéknek ma is ritkább lakosságuk van, mint Sopron és Vas megyéknek. A részben terméketlen Moson megyét azonban már megelőzték. Legjobban talpra állt Tolna megye, amely eléri, vagy jól megközelíti a nyugati megyéket. A XV. századvégi viszonyokat azonban még nem érték el a Duna—Dráva szöglet megyéi, mert nincs sűrűbb lakosságuk, mint az északnyugati megyéknek (Moson kivételével).

Kalmár Gusztáv.

A magyarországi besenyőtelepekről.

A rendelkezésre álló adatokból megkísérlem térképre vinni a magyarországi besenyőtelepeket és szemléltetni azok eloszlását, részben a történelmi, részben a nyelvészeti alapon bebizonyított, illetve meghatározott besenyőtelepek egybegyűjtése által. A történelmi alapot a krónikák és főként az oklevelek szolgáltatták. A krónikák adatai részint hiányosak, másrészt nem hitelesek, mert mint pl.: Anonymusnál is látjuk, hogy ő a saját korának állapotát írta meg, a régmúlt időkre vonatkoztatva. A nyelvészeti alapon meghatározott besenyőtelepek, az utóbbi évek tanulmányainak eredményei.

Mielőtt a hazai besenyőtelepek felsorolását megkezdem, néhány általános pontot kívánok tárgyalni, mint amilyenek pl.: A besenyő népnév; A besenyők történelmi szerepe és betelepítése hazánkba; stb. Majd a telepek ismertetése az egyes tájegységeken belül, mint aminők: Dunántúl, Duna—Tisza köze, Felföld, Tiszántúl és Erdély. Ezeken belül megyénként történik a tárgyalás a következő sorrendben: 1. okiratilag bebizonyított besenyőtelepek, 2. biztos nyelvészeti alapokon nyugvó meghatározások és 3. esetleg feltételezhető besenyőtelepek. Ezen széttagolásnak megfelelően a térképen is különböző jeleket alkalmazok.

A besenyő népről és népnévről.

Besenyő névvel azon harcos népet jelezzük, amely az uzok által üzetve a Volga mellékén 835 táján őseinket megtámadta, majd a bolgárokkal összefogva új telepükről: az Etelközből s a Pruth, Szeret, Dnyeszter, Bug és Dnyeper mellékeiről is kiszorította. Miután mind ezt a területet, a későbbi Moldvát és Besszarábiát, mind pedig a későbbi Oláhországot is elfoglalták, Erdély szomszédságában vertek állandó tanyát. A besenyők etelközi „Értem“ nevű tartományát a Dnyeper és a máramarosi havasok közé, a Szereth, Pruth, Dnyeszter és Bug folyók felső

vidékeire kell helyeznünk.¹⁾ Innen gyakran törtek be hazánkba a XI. század folyamán Ozul, Köteszk, Kapolcs és Ákos vezérek alatt; előbb keletről a borgói és vaskapui szoroson át, 1068-ban már Nis felől, ahova a besenyők a kunok elől 1038 előtt áttelepedtek a görög Bolgárölő Vaszil császártól néptelenné tett bolgár földre.

Konstantinos Porphyrogenetos szerint (De administrando imperio), ki a 950 körüli állapotokról tudósít, a besenyők az al-dunai Disztrától (Szilisztrától) egészen a Don melléki Szarkelig tanyáztak. Az ő feljegyzései őrizték meg az etelközi besenyők nyolc nemzetségének és ugyanannyi főnökének elgörögösödött nevét. (Értem, Sur, Gyula, Apony stb., továbbá Majsa, Ipa, Koszta, Gyász, Vata stb.) Ezek mind olyan nevek, melyek számos helységnévben még ma is megtalálhatók. Az etelközi besenyők közül az Értém, Sur és Gyula tartomány népeit hangarnak nevezték; mivel a többenél vitézebbek és nemesebbek voltak.²⁾

A besenyőknek hazánkba való betelepedéséről *Szent István kisebb legendája* szól nálunk először, 60 szabadon beköltöző besenyőről . . . — *Anonymus* pedig 1204 táján azt mondja Zsolt fejedelemről, hogy „a határszélre a mosonyi Fertőn túl nem kevés besenyőt helyezett lakni országa védelmére“. — De ez anakronizmus, mert a Fertőn túli Sopron megye besenyői azon hadifoglyok voltak, akiket Ján soproni ispán 1068 táján ejtett foglyul Bolgárfehérvárnál vagyis Belgrádnál.³⁾

A besenyő nemzet különböző névváltozataiként szerepelnek: Bedzsnak, patcinak (a görögöknél), bedsne (a volgabolgároknál), pecseneg, besseri, bicen, pichenat stb. A honfoglalás utáni magyar nyelvből ismert népnevek közül meg volt a honfoglalás előtti nyelvben is a „besenyő“ név, (ó-magyar nyelven beseny, ó-bolgár-török nyelvben szintén beseny⁴⁾.) Gombocz szerint⁵⁾ a magyar „besenyő“ szó legrégibb alakja beseneu, ugyanolyan hangsajátságokat mutat fel, mint a bolgár rétegbe tartozó török jövevény szavaink.

¹⁾ Pauler Gyula: Lebedia, Etelköz, Millenarium. Századok, 1880. 12. l.

²⁾ Csánki Dezső: Árpád és az Árpádok, 67. l.

³⁾ Erdélyi László: A tizenkét legkritikusabb kérdés. (Kolozsvár, 1917.) 114. l.

⁴⁾ Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. (Magyar Nyelvtud. Kézikönyve.) 12. l.

⁵⁾ Gombocz Zoltán: A besenyő népnévről. (Magyar Nyelv XII.) 282. l.

A besenyők jellemzése.

Harcias nép. Konstantinos Porphyrogenetos 945-ben írja róluk: „A besenyő néppel békében kell lennünk . . . hozzája követeket és illendő ajándékokat kell küldeni . . . mert a nép határos Cherson városával, amelyet megtámadhat“. Más helyen: „A turkok (magyarok) is félnek a besenyőktől“. — Salamon Ferenc (A magyar hadtörténethez a vezérek korában, 61. l.) a következőképen írja le a besenyőknek egy etelközi támadását: „A besenyők tengernyi lovassága rárohan a magyarok szállásaira, amelyeket egy aránylag gyenge része védett a magyar seregek, mely a család és tulajdon biztosítására maradt ott-hon. Ez nem képes ellentállni a besenyők túlnyomó számának, hanem elvész és vele prédává lesz a magyarság egy egész nemzedéke. Asszonyt, gyermeket rabszolgául hurcol el a besenyő s vele az ingó vagyont s barmokat. Amit el nem vihettek belőle, azt leölte és felégette“. — A besenyőket kemény legényeknek mondták, mert a besenyő is jó nyílász volt és értett a pusztai lovas népek harcmódjához. Fegyverzete vállról lefüggő s nyilakkal telt puzdra, de van, aki a harcban dárdákat is használ. Többnyire mind lovas ijjászok.⁶⁾

Nomád nép. Nurredin Mohamed Aufi perzsa író, aki a XIII. század közepén élt, könyve IV. részének 16. fejezetében írja: „A bedzszenák olyan nép, mely szüntelen barangol; amerre sok eső van, arra mennek . . . barmaik és egyéb javaik bőven vannak“.⁷⁾

Foglalkozásuk. Őshazájukban kereskedést is űztek a következő cikkekkel: bársony, selyem, posztó, (ritkébb) prém, azután bors, viasz, párdúc-bőr stb.⁸⁾

Étkezés: Nagyobbára kölessel táplálkoztak.⁹⁾ A XIII. században élt Freysingi Ottó azt írja, hogy „a pecenák nemzet, mely Magyarországgal észak és kelet felé határos, nyers és tisztátalan lóhússal táplálkozik.

Temetkezési szokásaikat illetőleg kétféle a vélemény: Leo Diaconus, egy 971. évi ütközet leírásánál mondja, hogy a scythák, köztük a besenyők, éjjel, holdvilágnál, elesett bajtársaik

⁶⁾ Gyárfás István: A jász-kunok története. (Kecskemét, 1870). II. 102. l.

⁷⁾ Thury József: A magyarok eredete. Századok, 1896. 132. l.

⁸⁾ Gyárfás: id. m. II. 56. l.

⁹⁾ Borovszky Samu: A honfoglalás története. (Budapest, 1894.) 22. l.

tetemeit felkeresték s hosszú rakásba összehordva máglyán elégették. E szertartásnál nemzeti szokás szerint számos foglyot megöltek.¹⁰⁾ — Viszont Rubiuis francia utazó a XIII. század közepén is azt tapasztalta, hogy a besenyők a halott fölé nagy halmot hordanak, s neki arccal kelet felé fordult s kezében csészét tartó szobrot emelnek.

A besenyők történelmi szerepe és betelepődése hazánkba.

Freysingi Ottó, aki kevéssel halála előtt 1157-ig írta meg csonkán I. Frigyes császár történetét,¹¹⁾ úgy tudta, hogy a magyaroktól lakott területtől észak és keletre eső vidéken besenyők és ezek mögött kunok laknak. Tény, hogy a magyar királyság első évtizedeiben a magyarok keleti szomszédjai csupán a besenyők voltak. Erdélyt már *Szent István* korában is ők dúlták fel, Anonymus e földről és lakóiról emlékezik meg, mint akik a besenyőktől és a kunoktól sok bántalmat szenvedtek. Szent István legendája szerint is a besenyők, mint a bolgárok szövetségesei törtek be Magyarországra, de legyőzte őket az erdőeli vezér és besenyő foglyokat ejtett. Bejött még Bulgária felől is szabad telepesekként vagy hatvan besenyő család, akiket a király szolgái kifosztottak.¹²⁾ Egy emberöltővel Szent István után a besenyők Nis vidékéről betörték a Szerémségbe és Valkóvárnál Vid bács megyei ispán birtokát pusztították, majd segíteni akarták a Belgrádba szorult görögöket az ostromló magyarok ellen. Ján soproni ispán azonban Belgrádnál Kazár besenyő fejedelem segését annyira tönkretette, hogy Kazár csak kevesedmagával menekült meg; a többi a soproni várórhad részint levágta, részint foglyul ejtette.¹³⁾

II. Gyésza alatt és később is a székelyekkel együtt említik őket, mint a magyar hadsereg előcsapatait. — *II. Istvánnak* a személyét a csehek elleni harcában besenyők és székelyek őrizték, midőn pedig *II. Gyésza* 1146-ban az osztrák Henrikkel harcban állt, besenyők és székelyek alkották az előcsapatokat.

Mivel a honfoglalók a megszállott országot teljesen benépesíteni nem tudták, azért királyaink a XI—XIII. században be-

¹⁰⁾ Gyárfás István: A tárnokvölgyi ütközet és a hunn-seythák temetkezési módja. Századok. 1867. 365. l.

¹¹⁾ Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. k.

¹²⁾ Erdélyi László: Árpádkor. (Budapest. 1922.) 99. l.

¹³⁾ U. o. 114. l.

fogadtak rokon és nem rokon fajú népeket, köztük besenyőket is, az ország határszéleinek védelmére, akiknek így betelepedett része az idők folyamán a magyar fajjal teljesen összeforrt. De nevüket fenntartották sokáig és máig is nagy számban fordul elő a „Besenyő“ név a helynevekben.

Anonymus — mint láttuk — Zulta fejedelem idejében, tehát 907—930 közé teszi azt a hadifogoly besenyő telepítést, amely megfelel az 1068. évi belgrádi ostrom után történt sopron-megyei telepítésnek. Ugyancsak *Anonymus* említi az első szabad besenyő telepedést: „Taksony vezér alatt a besenyők földjéről jön egy fejedelmi származású vitéz, kinek neve vala Thonuz-apa, Urkund atyja, kitől a Tomaj nemzetség származik; — kinek Taksony vezér lakóföldet ada a keméji részekben a Tiszáig, ahol most Abád rév vagyom“.¹⁴⁾ — Taksony vezér tehát 957—972 közt besenyőket telepített le s szállásaikat az abádi rév tájára határolta el. Nem csekély földeket és birtokokat ajándékozott Taksony vezér egy Hetény nevezetű besenyő vitéznek.¹⁵⁾

A besenyők későbbi betelepedéséről szól *Kézai Simon* mester krónikája, amely szerint: „Ugy Geisa vezér, mint más királyok idejében jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények és az ég alatti maid minden idegen nemzetbeliek. kik a királyoknak vagy egyéb ország urainak szolgálván, tőlük hűbéri jószágokat szerezvén, idő haladtával nemességet nyerének“. — Hasonlóképen ír a bécsi Képes Krónika is. (56. fej.)

A bevándorlások mértéke a vezérek korában még olyan nagy sem lehetett, mint zminőről *Szent István kis legendája* és *Hartvik püspök* ír. A besenyő beköltözések főkép 1038 körül indulhattak meg, mert nemsokára az oklevelek is tesznek említést róluk.

Egyik legkésőbbi besenyő hadifogoly telepítés az, amit *Anonymus* Zulta fejedelem idejébe tett volna, hogy t. i. Ján soproni ispán Belgrádnál, az akkor u. n. Bolgárfehérvárnál elfogott meglehetősen nagyszámú besenyőt Sopron megyében telepítette le. (1068).

88. 1. ¹⁴⁾ Béla király névtelen jegyzőjének könyve. (Ford. Szabó Károly.)

¹⁵⁾ Béla király névtelen jegyzőjének könyve. 87. 1.

A besenyők társadalmi helyzete.

Anonymus és a Képes Krónika adatain kívül az árpási besenyők 1222. évi szabadság leveléből tudunk még legtöbbit a besenyők állapotáról és arról, hogy milyen helyet foglaltak el az ország társadalmában. E szabadságlevelét akkor kelt, mikor az aranybulla a várjobbágyok és szerviensek eredeti szabad állapotát, legalább egy rövid időre, történeti tévedéssel elismerte.¹⁶⁾ Az árpási besenyők szabadságleveléből megtudjuk,¹⁷⁾ hogy ők kötelesek vagy hadba menni, vagy ha nem mehetnek, fizetni minden lótól hat penzát (ami a XI. században ugyanannyi tinó árának felelt meg.)¹⁸⁾ A hadkötelezettség nem csupán honvédelmi, hanem minden királyi hadjáratra vonatkozik és emellett szigorú és terhes. — A besenyő várőrök a könnyű fegyverzetű lovassághoz tartoztak. Több harcban való részvételükről tudunk, így pl.: 1075-ben, mikor Salamon király ellenében, annak szövetségese az osztrák örgróf ellen hadakoztak, az örgróf a „retténetes tekintetű“ és félelmes besenyőktől (vilissimi bissen) annyira megijedt, hogy még mutatni sem mertte magát.

Ugyancsak az árpási besenyők szabadságleveléből értesülünk arról, hogy a besenyők ispánjuknak három évenként egyszer, udvarispánjuknak évente többször tartoznak szállást adni, mi alól csak azon jobbágyaik vannak kivéve, akik személyesen hadba mehetnek.¹⁹⁾

Látjuk, hogy a besenyők némi kevés, még pedig szabados szabadsággal bírtak, tehát nem voltak szabadok, mivel kénytelenek voltak szállást adni ispánjuknak és udvarispánjuknak és fizettek az ispán tisztújítása címén. Már pedig a szabad szerviensek senkinek sem tartoztak szállást adni és nem fizettek semmit. Később fordult csak elő, kb. a XIII. század második felétől kezdve (1260 után), hogy a besenyők közül többeket kiváló szolgálataik fejében az országos köznemesek sorába emeltek. Ettől kezdve kapták meg azon jogot, hogy a nagyobb csoportban együtt élő besenyőket saját külön bíráik kormányozták, mint a szervien köznemeseket; ezen bírák v. comesek nemcsak hadi, hanem polgári ügyeit is intézték népeiknek s ez képezte személyes szabadságuknak egyik alapját, melyhez még hozzá-

¹⁶⁾ Erdélyi: A tizenkét legkritikusabb kérdés. 115. l.

¹⁷⁾ U. o. 115. l.

¹⁸⁾ U. o. 116. l.

¹⁹⁾ U. o. 115. l.

tartozott a rév-, vám-, és a kincstári nyereség-adó alól való mentesség is, sőt 1416-tól kezdve, mint egyetlen jobbágytalan nemések a birtokaik után járó dézsma alól is kivétetnek. Ez a besenyő-szabadság kisebb, mint az országos nemesség. Látjuk ezt pl. Fejér megyénél; mikor a megye nemes besenyő lakossága nevében 1352-ben Alapi Tombófia Tamás és Rekesztői Kancz János fejérvármegyei besenyők azért esedeztek Nagy Lajosnál, hogy őket az igazi országos nemések sorába vegye fel. A király kérésüknek engedve, beiktatja őket az országos nemsek közé és elrendeli, hogy ezután más e megyei köznemesek módjára ők is Fejér vármegye ispánjának bíraskodása alá tartozzanak.²⁰⁾

A besenyőtelepek ismertetése a Dunántúlon.

Fejér vármegyét a IX. szd. végén maga Árpád vette birtokába. Utóbb telepedtek le a besenyők a megye déli részén és a Sárvíz nyugati és keleti oldalán. A megye területe hajdan átnyúlt a Duna tulsó oldalára, magába foglalván Csepel szigetét is. Az Árpád törzs birtokain, később a Sárvíz balpartján a szolga, később nemes besenyők és kunok is kaptak szállásokat.²¹⁾ Különösen a Velencei tótól délre eső területen találjuk ezeket a szállásokat, mivel e területet a foglalók, úgyszintén a később betelepített besenyők, majd a kunok legelőnek használták és szállásokat emeltek rajta.²²⁾ A fejérmegyei besenyőkről csak a XIII. és XIV. sz.-ban tesznek említést okleveleink. A XIV. sz.-i oklevelek arról szólnak, hogy a besenyők külön ispán (comes Bissenorum) alatt éltek a megye déli részén, a helységek hosszú sorozatában, a Káloz melletti Szent-Agotától és Tebercsek (Töbörzsök-pusztá)-tól délnek le egészen Czeczéig és Hardig. E helységek a következők:

Alap, neve 1352: Olop, besenyőtelep volt. Ma Alsó-Alap helység és Felső-Alap pusztá a megye délkeleti zugában. Birtokosa az alapi Besenyő család, a nemes besenyők közül való.²³⁾ Alapról olvasunk Zsigmond király egy 1432. évről való adománylevelében, melyben bizonyos alapi részbirtokot Alapi Istvánnak és rokonainak adományoz „ac alteri Benedicto bessenew, filio Johannis de dicto Alap”.²⁴⁾

Bacs, neve 1258: Villa Boch. 1348-ban előfordul a következőképen: Beke . . . bisseus nobilis de Boch. — Ma pusztá a megye délnyugati határszélén, Egres határában.²⁵⁾

²⁰⁾ Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Budapest. 1897.) III. 300.

²¹⁾ Bátky Zsigmond: Néhány vonás Fejér vármegye népességének fömörüléséhez. Földr. Közl. 1918.

²²⁾ — Néhány adat Fejérmegye településföldrajzához. Föld és Ember. 1922. 190. l.

²³⁾ Csánki: id. m. III. 316. és 363.

²⁴⁾ Hazai Okmánytár. II. 249.

²⁵⁾ Csánki: id. m. III. 317.

Besenyő névvel három helységet jelöltek meg Fejér megyében: a) Poss. Bessenew. Cziko-aljával és Adonnyal említik; ma puszta és pedig Alsó- és Felső-Besenyő puszták vannak helyén a megye keleti részén, Adony és Ercsi között. Ercsi község külterületei között ugyanitt van Kis-Besenyő, másképp Szinatelep puszta.

b) Besenew: a tolnamegyei Simontornya vár tartozékai közt fordul elő; a mai Fejér megyei területen Egres és Hatvan vidékén feküdt, a megye déli zugában.

c) Poss. Bessenew: Gerencsér várához tartozott s annak környékén a fejér- és komárommegyei határszélén feketett.²⁶⁾

Czecze: Bissenus de Ceché 1339. Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templommal, a megye délnyugati csücskében találjuk.

Fancs: Bissenus nobilis de Fanch. 1335. Köznemeseké és a veszprémi püspökségé volt. 1391-ben a Bold. Szűz tiszteletére szentelt egyházát említik.²⁷⁾ Ma puszta Egrestől északra. Említik egy 1269. évi oklevélben is, melyben IV. Béla király, Mátyás és Chutur nevű többörzsöki besenyőknek Menyöd és Fancs között fekvő, besenyő szabadsággal birandó szintén Fancs nevű földet ajándékozá.²⁸⁾

Fecse. Bissenus de Feche, egy 1326. évi oklevélben fordul elő, melyben a fehértvári keresztetek konventje egyrésztől a fecsei megnevezétt hat besenyő (Bisseni de Feche), másrésztől más fecsei lakosok közt vérengzés miatt eredett pör dolgában barátságos egyezséget bizonyít végbementnek.²⁹⁾

Gerény. Nicolaus Bissenis de Geren 1343. Szent Ágota vidékén feküdt.

Hard. (Hord.) Nicolaus nobilis bissenus de Hard 1399. Parochialis egyházát 1466-ban említik. Ma puszta Vajta és Czece mellett (ez utóbbihoz tartozik), a megye déli határszélén.

Igar. Gregor bissenus nobilis de Igor, 1348. Csókakő várához tartozott, vármhely is volt. 1348-ban a Bold. Szűz tiszteletére emelt egyházát említik. Ma puszta Bodajktól délkeletre.³⁰⁾

Nagyhalom (Nogholm) szintén besenyő telep. Szól róla III. Honorius pápa ítélete, melyben 1218. nov. 23.-án megbízta az esztergomi és győri prépostot a győri főesperessel, a fejérmegyei Nagyhalom (Nogholm) besenyő népe ügyében; ugyanis ők a bor tizedeit a szentmártoni apátságának nem akarják megadni. Ezért tartसानak vizsgálatot és fellebbezés kizárásával mondjanak végleges ítéletet s egyházi büntetéssel kényszerítsék a besenyőket az ítélet megtartására.³¹⁾

Örs helység (Bisseni de Vas) a mai örsi pusztának felel meg, Káloztól délre a tolnamegyei határszélén.

Rekesztő (Joh. dictus Kanch de Rekeszteu nobilis bissenus de Comi-

²⁶⁾ Csánki: id. m. III. 319.

²⁷⁾ U. o. III. 324.

²⁸⁾ Jerney János: A magyarországi besenyőkről. (A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. k. Budán. 1842.) 154. l.

²⁹⁾ U. o. 155. l.

³⁰⁾ Csánki: id. m. III. 331.

³¹⁾ Erdélyi László: A pannonthalmi főapátság története. I. 175. l.

tatu Albensi. 1352.) vagy Veres-Rekesztő helység a megye délnyugati részén fektetett, ahol a besenyők tömegesebben telepedhettek le.³²⁾

Besenyő-Ság (Bissenus de Saag de comitatu Albensi) legelső említése egy 1345. március 27.-én kelt oklevélben van, amelyben a sági besenyők öröksége tárgyát képezi. A megye déli vidékén Káloz, Sárbogárd és Töbörzsök táján fektetett, ma már csak szőlőtelep néhány házzal.³³⁾

Szent-Ágota. Nic. Beseneu dictus de Sancta Agatha, 1342. Mich. Bissenus de Sancta Agatha, 1347. Ma Szent Ágota, Fejérvártól délkelet felé.

Besenyő-Szent-Miklós. 1342: Zentmiclos, 1343: Poss. Besenew Zentmikos iuxta fluv., Saar. 1366.-ban Szent-Miklósról nevezett kőtemplomát említik. A veszprémi püspökség birtokai közt találjuk. Ma is megvan a Sár folyó mentén, a megye délnyugati vidékén Sárbogárd mellett.³⁴⁾

Szent Márton falu (villa sz. Marton), a mai fejérmegyei Szered-Szent-Márton pusztá is besenyő fészek volt. Csánki (III. 350) szerint ez a Szered-Szent-Márton pusztá Sárbogárd mellett északnyugatra a régi Szeret (Szered) helység nevét őrzi. Okmányban 1399-ből, mint Nobiles Bissenii de Zeretih fordul elő.

Töbörzsök vagy Töbörcsök hajdan falu, ma pusztá a Sárvíznél, Sárbogárd és Káloz mellett. 1269.-ben IV. Béla király Mátyás és Chatur nevű töbörzsöki besenyőknek — Bissenis de villa Tuburchuch — két ekényi földet adományoz,³⁵⁾ „in libertate Bissenorum possidendam“.

Zedereg (Gregorius bissenus de Zederegh 1337, Benedictus Bessenew de Zedereg 1392.) helységben 1417. évből a bold. Szűz tiszteletére emelt templomot említenek, mely a megye déli csücskében, a mai Közép- és Alsó-szentiváni pusztáktól északnyugatra elterülő temetőhelyen állt, körülötte pedig a falu emelkedett.³⁶⁾

Egres falut is említi az az adományozás, mely szerint 1338-ban J. Károlytól Sadani Jánosy György besenyő (Georgius bissenus) az óbesenyő elődei által bírt Bessenő, Egres és Hatvan falukat visszanyeré.

Tas helységből Csánki (III. 362) a tasi Besenyei családot említi.

Végül **Sárbogárd** és **Tinód**, mindkettő besenyőtelep volt. Az első nevét Bogár István besenyőtől (birtokos 1323.-ban) az utóbbi a Tinódi besenyő családtól vette nevét és eredetét. Ugy a Bogárdi, mint a Tinódi családok a besenyő Bugár család származékai. (I. Károly: Fejér vm. tört. V. 234.)

Az eddig felsorolt helységek az okiratilag bebizonyítható besenyőtelepek. Egy nyelvészetileg kimutatható besenyőtelepről is tudunk, ez:

Aba község, nevét talán a II. András alatt 1225 körül említett Aba nevű besenyő királyi embertől vette.³⁷⁾

³²⁾ Csánki: id. m. III. 374.

³³⁾ Károly János: Fejér vármegye története. (Székesfehérvár 1896). V. k. 231. l.

³⁴⁾ Csánki: id. m. III. 349. l.

³⁵⁾ Pesty Frigyes: Magyarország helynevei. (Budapest. 1888.) I. 397.

³⁶⁾ Csánki: id. m. III. 358.

³⁷⁾ Gombocz Zoltán: Árpádkori török személyneveink. Magyar Nyelv. XI. k. 342. l.

Szintén a besenyők emlékét tartja fenn a ma már ráckovei határhoz tartozó *Besenyő-sziget* és *Besenyő-kaszáló*.³⁸⁾

Besenyő helyneveknek látszanak Bátty szerint (I. Komárom megye településtörténetéhez. Föld és Ember 1923. 60. l.) *Bodajk*, *Bojanka*, *Bodog-lár*, *Bodmér* és *Isztimér*. Ezenkívül Káld (Kát) helység volt a megyében; inter bisseus 1383: Hőrcsök, Hatvan táján, Török eredetű név, lehetséges, hogy besenyő. (I. Bátty: Kökemen, F. és E. 1928. 226.)

Csánki felsorol munkájában (Magyarország tört. földrajza III. k.) fejmegyei besenyő eredetű nemes családokat, mint amilyenek a Czecei család (1448), a Dombó család (1352), Ecse család (1448), Sike család (1448) stb.

Tolna megyében a besenyőtelepek főként Tolna és Fejér megyék érintkező vonalán találhatók nagyobb számban. Azután Kölesd és Nagy-dorog között, Tolnavár körül, Sárközben, Tamási vidékén, végül Dombóvár körül is voltak besenyőtelepek. Az oklevelek alapján megállapított telepek a következők:

Báta község. Ha keletkezését a báti apátság idejétől vesszük, úgy a község Szent László idejéből való, aki a nevezett apátságot az itt lakó pogány besenyők megtérítésére alapította,³⁹⁾ tehát a község őslakói besenyők lehetek. Ugyanitt egy kisebb besenyő kapitányság székhelyére találunk.⁴⁰⁾ A község 1526-ban jórészt elpusztult, de később ismét virágzásnak indult. Eredeti települési helye a jelenlegi község déli része, az azelőtt Batafőnek nevezett rész. Az apátság a község északi részén levő dombon épült, ma már romjai sincsenek meg.

Belcs (Bélcs) falu; „Poss. Beelch . . . cum una capella in honore sancte Katherina virginis constructa iuxta Saarrete: 1342“; a Sárrét mellett. 1399-ben Nobiles bissemi de Belch említetik. Kölesdről északra eső Hodos táján feküdt.⁴¹⁾

Dorog. 1399-ben: Nobiles bissemi de Parthas-Dorog. Ma Nagy-Dorog Pakstól nyugatra.

Dombóvár. 1453-ban castrum Dombo. Már 1395-ben Alapi Dombó besenyő, szolgabírói tisztséget tölt be.⁴²⁾

Görbő (neve régen Kerbui, Gurben) falu régen Kondapusztával volt határos. E helységet (ma pusztá) Gergely besenyő ispán elfoglalta, de 1352-ben a tolnavármegyei közgyűlésen Miklós nádor arra ítélte, hogy a nevezett birtokot az Abrahámi apátnak adja vissza.⁴³⁾

Hodos: 1320: Hudus. 1344: Joh. fil. Stephani bisseus (possidens) in Hudus. A község részben Anyavárhoz tartozott. Ma pusztá Kölesd közelében, ettől kissé északra.⁴⁴⁾

Kajdacs (Kajdocs); Nobiles bissemi de Kajdach, 1399. Petrus dict. Besenew de Kajdach. Hetivásáros hely volt, Pakstól délnyugatra találjuk.

³⁸⁾ Károly: id. m. I. 168. és 181. l.

³⁹⁾ Fuxhoffer—Czinár: Monastorologia. I. 228.

⁴⁰⁾ Kovách Aladár: Besenyőtelepülések Tolnamegyében, 24. l.

⁴¹⁾ Csánki: id. m. III. 417.

⁴²⁾ Kovách: id. m. 18. l.

⁴³⁾ Jerney: id. m. 164. l.

⁴⁴⁾ Csánki: id. m. III. 429.

Kaptár (os). Nobiles bissemi de Kaptarus 1399. Kölesd, Kajdacs és Nagy Dorog vidékén találjuk.⁴⁵⁾

Középfalu. (Kuzepfalu 1329). Nobiles bissemi de Kwzepfalu, 1399. A mai Kölesd vidékén a Sárvíz mellett fekiüdt s a mai Hidvég pusztának felel meg.

Nádasd. (Terra bissemorum de Nadasth, 1233.) (poss. et castrum Nadasd in comitatu de Tholna 1296). 1472.-ben Baranyamegyéhez számítják. Ma is Baranya m.-ben találjuk, Pécsváradról észak-keletre.⁴⁶⁾

Tökösszeg. Nobiles bissemi de Thukusszegh, 1399. Kölesd és Dorog vidékén fekiüdt.⁴⁷⁾

Taba (Thaba) falu, Gyula és Dalmád tájékán fekiüdt. Előfordul egy. 1344. évi oklevélben, amelyben Gergely besenyő felesége Ilona és testvérei a szekszárdi konvent előtt Tolna vármegyei thabáni jószágukkal rendelkeznek.⁴⁸⁾

Varsánd. Terra Varsad 1305. Andreas filius Monika bissemus de Varsa. Ma a megye közepetáján Kölesdtől nyugatra találjuk.⁴⁹⁾

Végfalu (Végfalva). Nobiles bissemi de Végfalu 1399. Neve 1446: Wegfalva.⁵⁰⁾ A mai Hidvégpusztá táján a Sárvíz mellett fekiüdt.

Besenyőrév és Besenyőtó is volt e megye területén; említi II. András királynak a fehérvári keresztesek birtokterületét tárgyaló oklevele 1211-ből,⁵¹⁾ amelyben egy Földvár nevű birtok határleírásánál fordulnak elő. Utóbbi: Besenethuw, Besenethw, Ortway szerint (I. Magyarország régi vízrajza I. 129) egy dunamenti pocsolya Tolna és Fadd közt. Lehet a Besenyő víz tonkolata a Dunánál.

Török típusú név, így lehet besenyőtelep is a tolnamegyei **Kurd** falu. Már az Árpádok korában szerepel, 1263. és 1273.-ban mint villa Kurd.⁵²⁾ Mindenesetre fontos az a körülmény, hogy besenyőtelepek szomszédságában fekiüdt.⁵³⁾

Kosd vagy **Kusd** helység az 1325. évi oklevelekben Hard és Vajta besenyőfalvakkal együtt fordul elő. A Sárvíz mentén, tehát a vármegye mai határánál fekehetett.⁵⁴⁾

Besenyő személynévek alapján feltételezhető besenyőtelepek: **Csetény**. A pápai tizedlajstromban Chechen, Checin. Nevet a Csete besenyő személynévtől kaphatta. Ma pusztá Sárszentlőrinc mellett.⁵⁵⁾

Értény község nevében (ma is megvan a megye tamási járásában) Értem besenyő törzsnév mutatható ki. Neve 1513—26: Erthen, Erthewn.⁵⁶⁾

⁴⁵⁾ U. o. III. 433.

⁴⁶⁾ U. o. III. 410.

⁴⁷⁾ U. o. III. 455.

⁴⁸⁾ Jerney János: Keleti Utazása. (Pesten, 1851.) 236. l.

⁴⁹⁾ Csánki: id. m. III. 457.

⁵⁰⁾ U. o. III. 457.

⁵¹⁾ Jerney: A magyarországi besenyőkről. 164. l.

⁵²⁾ Gombocz: id. m. 301. l.

⁵³⁾ Csánki: id. m. III. 436.

⁵⁴⁾ Kovách: id. m. 21. l.

⁵⁵⁾ U. o. 21. l.

⁵⁶⁾ Tagányi Károly: Történelmi helynévmagyarazatok. Föld és Ember, 1922.

Ete (ma puszta Decs mellett), neve 1446: *Ethe* (besenyő sz. n.). A török hódoltság előtt 190 házzal bíró helység volt.⁵⁷⁾

Kancs besenyő személynévet őrzi a fejér-tolnai határszélen Tolna megyéhez tartozó *Kanacs-puszta*.

Sur, elpusztult falu, 1382-ben I. Lajos király Pécsi Miklósnak adta. (Besenyő törzsnévből: Tsur = Sur).⁵⁸⁾

Tolna szintén besenyő nevet, még pedig Tolnának, a besenyő lakosok vezetőiérfiának nevét tartotta fenn. Már 1055. és 1093. említik oklevelekben, mint kikötőhelyét vámmal és révvel.

Ugyszintén *Vajta* (Besenyőnév: Boyta-Vayta), a Sár folyó mellett, a fejérmegyei besenyőfaluval, Harddal szomszédos és határos.

Végül megemlítjük, hogy Alsónyék község régi dűlőneve között előfordul: *Besenyőhát*. Lehetséges, hogy az esetleg itt lakott besenyők emlékét tartja fenn.

Baranya vármegye besenyőiről szól IV. Béla király, a fehérvári keresztiesek számára 1238-ban kelt adománylevele, melyben „Bisseni de terra Naragh“-ról tesz említést és a *nyárád* helységi besenyők szabadságairól szól. A helység ma Nagy-Nyárád, Mohács körül.

Csánki (id. m. II. 473. l.) említi egy *Besenyő* nevű falut: „Poss. Besenau, quae est in Bata in Comitatu de Barana, 1346. A tolnamegyei Bata vidékén kereshetjük.

Besen és *Vosian* nevű falvakat említi III. Béla király 1181-ből származó megerősítő levele. Jerney szerint (id. m. 157. l.) mindkettő besenyőtelep. Az első előfordul Bezen alakban is egy 1266. évből származó oklevélben. Mindkét község hajdan Pécs körül virágzott.

Talán a besenyők emlékét tartják fenn a Feketevíz melletti *Besence* és *Bisse* (azelőtt Bese) nevű falvak, a megye siklósi járásában.

Bátty szerint (Badacsony: Föld és Ember 1922. 70 l. és Kotlíba, Kátó; F. és E. 1927. 198 l.) besenyő helynevek: a két Budmér, *Kis* és *Nagy Budmér*, *Béltye* helység és *Kátoly*; neve 1296: Katlt. Sőt a Somogy megye területén eredő és Baranyán keresztül folyó Feketevíz, régi neve Okor szintén besenyő eredetű.⁵⁹⁾

Somogy vármegye besenyő telepeiről a székesfehérvári János-lovagok részére III. Béla királytól 1193-ban kiállított megerősítő levél emlékezik meg és emléküket a helynevek is őrzi.

A somogyvári apátság alapítólevelében (1091) a birtokok közt találunk egy falut „Pincinaticorum villa“ néven. Mivel az oklevél fogalmazója Odiló saint-gillesi apát környezetében keresendő, a falu neve a besenyők nevének francia formáját tartotta fenn.⁶⁰⁾ Ez nem más, mint az a *Besenyő* vagy *Besenyőfalu*, melyről III. Béla király 1193. évi oklevelében így szól: „Inde ad villam Gurguteg, inde ad cutules, inde ad villam Bissenorum“. Csánkinál (II. 593.) Besenyw: 1437; Nagyatádtól délkelekre esik. Valószínű-

⁵⁷⁾ Kovách: id. m. 26. l.

⁵⁸⁾ U. o. 23. l.

⁵⁹⁾ Bátty Zs.: Okor és Atakor. Föld és Ember. 1923. 24. l.

⁶⁰⁾ — Két helynév. Századok. 1911. 537. l.

leg a mai Rinyabesenyő, mely az 1332—37. évi tizedjegyzékben már előfordul, tehát ekkor már plébániája volt.

Bessenye néven fordult elő a ma Lengyeltóti községhez tartozó Fehér- és Fekete-Bézsény pusztá. Az oklevelekben 1298-ban terra Besenew, 1335-ben Possessio Beseneu iuxta Balatinum, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben pedig Beseneu alakban fordul elő. Részben a türki prépostságé, részben a Gordovai Fancsoké volt.

Besenyé-Szent-György. 1303: Valent. de Scto. Georgio et Joach; a gordovai Fancsok birtoka volt. A mai Balatonszentgyörgynek felel meg, Marcalitól északnyugatra.

Ugyancsak *Besenyé-Szent-György* (1409: Zenthgyergh, 1424: Besenye Zent Gyerg) a szintén részben gordovai Fancsok birtokához tartozó azon helység, mely a Lengyeltótiól északnyugatra elterülő (Fekete-) Bézsény pusztával szomszédos mai Szentgyörgyi pusztának felel meg. Templomát 1424-ben említik.⁶¹⁾

Eltűnt falunév e megyében *Értemlak*, melyből Értem besenyő törzs-név mutatható ki.⁶²⁾

Besenyőkre emlékeztető helynév még: *Besenyőmál* (1229-ben Beseneumal) és *Besenyő-uta*, 1279-ben út a Kapos vizénél. (Beseneuvta).

Zala vármegyében két Besenyő nevű helységet találunk.

1. *Besenyő* helységet (Bessenew, Beseneu) 1335-ben a zalavári apátság birtokában találjuk. Nagykanizsától keletre feküdt, Csehivel és Péterfalvával (ma puszták e tájon) volt határos.

2. *Besenyő* (1381: Nobiles de Besenew, 1482: Bessenew) helységet Zalaegerszeg mellett, ettől délre találjuk,⁶³⁾ ez a mai Zalabesenyő.

Rásonyi Nagy L. szerint⁶⁴⁾ az „Orman“ név besenyő jövevényszó, talán ebből származott a zalamegyei *Ormándlak* (1260: terre Vrmand, metis de Vrmand) és *Ormándpuszta*.

Vas vármegyében két helységet találunk, melyek besenyőtelepek voltak: u. m.:

Hodász (Bisse de Hoduotz),⁶⁵⁾ ma Hegyháthodász és az ugyanott levő

Besenyő helység, mely 1497-ben Besenew néven fordul elő. Ma pusztá Rohonctól keletre, Seregélyesháza mellett.

Veszprém vármegyében a besenyőkre emlékeztetnek a Nagy-Szőllőshöz hozzátartozó *Besenyő-major* és Bozsok határában található *Besenyőpuszta* (Leipsényhez közel).

Komárom vármegye területén is telepedtek le besenyők, akik a garamszentbenedeki apátság alapítólevele szerint *Udvardon* laktak. I. Géza király Udvardot az ottani besenyőkkel együtt adta az apátságnak, tehát a besenyők itt is hadifoglyok, földhöz kötött szolgák. Később 1124-ben István király az adományt megerősíti. Az adomány volt⁶⁶⁾ az Udvardi-Hudwordi-

⁶¹⁾ Csánki: id. m. II. 644.

⁶²⁾ Tagányi: Történelmi helynévmagyarázatok. F. és E. 1922. 23. l.

⁶³⁾ Csánki: id. m. III. 36.

⁶⁴⁾ Rásonyi Nagy László: Ormen. — Magyar Nyelv. XXIV. 25. l.

⁶⁵⁾ Jerney: id. m. 153.

⁶⁶⁾ Hermann Ottó: A magyarok nagy ősfoglalkozása. 135. l.

Bessenýók helysége — „villa Hudwordi ensium Bissenorum“, e fölött a Sitoua-Zsitva vize halászatra és 72 ekérnyi föld, sőt az apátságé volt az 1209. évi pápai megerősítő bulla szerint a Bars megyei Besenýó falu is. — Udvard lakosai a tatárjárás alatt kipusztultak, s földjüket IV. Béla király Ressel német lovagnak adományozta. 1429-ben: possessio Nagvdvard alakban találjuk említve.⁶⁷⁾

Besenýótelep volt a hajdani Vas helység, ma Ács nagyközséghez tartozó Vas-pusztá, mely 1229-ben említetik először a pannonthalmi apátság egyik perében. 1297-ben Wes néven említi egy oklevél.⁶⁸⁾

Bátky szerint (l. Néhány vonás Komárom megye településtörténetéhez Föld és Ember. 1923. 60. l.) talán besenýó helynevek a *Huláp* és környékén előforduló helységek nevei, u. m.: *Ölbő, Baj, Tarján, Usztancs*, azután *Órs, Kajánd és Tárkány*. A Tata körül fekvő *Kocs és Tömözd* (1291: villam Temerd), *Igmánd, Csanak, Barancsháza, Tekevára, Gerebucs és Ladomér*.

Ugyancsak Bátky sz. (l.: Helynévmagyarázatok F. és E. 1921. 139. l.) besenýó helynevek e megyében: *Ete* község, a Bulár besenýó névvel összefüggő *Bolár* és a ma Császárhoz tartozó *Makkpusztá*, azelőtt Mak.

Győr vármegye nyugati és délnyugati felében kisebb-nagyobb csoportokban telepedtek le a besenýók. Telepeik a Rába-közben voltak és egész Baráti-ig terjedtek. Itt még a XIII. században is laktak besenýók, ide idővel teljesen nyomuk veszett.⁶⁹⁾

E megyei egyik legrégibb helységben, *Téth*-en 1251-től kezdve említetnek a besenýók. A helység első birtokosától a Théth nemzetségtől nyerte nevét s e nemzetség által birt. részét e falunak hívták Öreg-Téthnek, a másik része volt Besenýó-Téth, a Marcal mentén, a mai Tétszentkút egy része. A besenýók idővel teljesen eltűntek, nyomaikat csak az oklevelek őrizték meg. Így pl.: 1251-ben Mórícz mester királynéi udvarnok a Rába melletti móríczhídi premonstreiek alapítólevelében írja: „tenes ubique metam cum Bissenis de Téth“.⁷⁰⁾ — 1269-ben IV. Béla király ugyancsak e Téth nevű egykori besenýóföldet Puki Tamásnak, a királyi ajtonállók mesterének adományozta: „Ut quendam terram, quae olim fuit Bissenorum Téth vocalam.“⁷¹⁾ Végül V. István királynak Puki Tamás részére kiadott adománylevelében olvassuk: „terram castri Musuniensis et terram Thet, terram Byssenorum“.

A bakonybéli apátság és a győri várjobbágyok közti határigazítási perben, 1234-ben kiadott oklevélben előfordul Kajár mellett a besenýók földje, melyet közönségesen *Besenýótlárnak* hívnak. Itur ad rus Bissenorum; quod ningo dicitur Beseneuthorlou“.⁷²⁾

Bezi falu a Tóközben, némelyek szerint besenýótelep és hajdani ne-

⁶⁷⁾ Komárom vármegye monografiája. 137. l.

⁶⁸⁾ U. o. 45. l.

⁶⁹⁾ Győr vármegye monografiája. 271. l.

⁷⁰⁾ Jerney: id. m. 154. l.

⁷¹⁾ Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár. (Codex Diplom. Arpadianus continuatus.) Pest. 1860. III. k. 198. l.

⁷²⁾ Wenzel: Árpádk. Új Okmt. I. 332.

vei, mint Bissen, Bessj és Bezi, első megszállóitól erednek. Legrégibb uraként a Bezi családot ismerjük.⁷³⁾

Egykori besenyőbirtok lehetett a Réti és Lébény között fekvő *Theluk-barath*.⁷⁴⁾

Sopron vármegye besenyői — mint azt az általános tárgyalásban láttuk — nem voltak, az Anonymus szerint Zsolt által betelepített határőrök, hanem azon hadifoglyok voltak, akiket Ján soproni ispán 1068 táján ejtett foglyul Bolgárfelhervárnál és telepített le Sopron megyében. A besenyők letelepítése erősítette a határvédelmet teljesítő soproni és mosoni várhadat,⁷⁵⁾ s ők nem voltak egyebek, mint katonai szolgálatot teljesítő fegyveres szabadosok. A XIII. században viselt harcok következménye az lett, hogy a besenyők a Lajta vidékéről részint elpusztultak, a Rábaközbe vonultak vissza, vagy beolvadtak az Ausztriából bevándorolt németek közé. A betelepült németek közt a régi helynevek vagy teljesen megváltoztak, vagy elnémetesíttettek.

A Rába melléki *Árpás* helység keleti kis része, Szent István király nevében, a bakonybéli apátság részére hamisított (1239. kör.) oklevélben, mint „Villa Arpas“ és „Arapas portus“ szerepel. A bakonybéli apátság ezen birtokát, a mai Kis-Árpást 1428-ban Győr megyéhez számították, bizonyára, mert a Rába keleti oldalán feküdt, míg a nyugati parton fekvő Árpás (Nagy Árpás) íalu megmaradt Sopron megyében.⁷⁶⁾

Szintén besenyőtelep lehetett az Ausztria szélén állott *Besenyő* nevű helység. (1265: Besenev, 1325: Bechenev és Beseneu 1437: már Pechymd), ma Pecsényéd vagy németül Pötsching, Kismartontól délnyugatra.⁷⁷⁾

Nagy I. szerint (I.: A Lajta mint határfolyam, Századok. 1871. 372. I.) németesített besenyő helynevek a következők:

Polli (Pöttelsdorf), *Heron* (Hirn), *Móroc* (Márc), *Szerdahely* (Stettera), *Szemere* (Cemendorf), *Torkostertes* (Worthenstein), *Dorog* (Trausdorf), *Szántó* (Antau), *Mayad* (Margaréta), *Siklós* (Szieglos), *Suslan* (Schattendorf), *Dág* (Agendorf), *Zván* (Wandorf), *Gyula* (Loipersbach), *Meggyes* (Mörbisch), *Szuka* (Okkan), *Sárfenek* (Scharfeneck).

Sőt besenyő helynevek voltak, de még nyomaikban is elvesztek a következők: *Cseken* (a mai Wienpassing), a két *Ikka*, *Ábrahám-Kéthida* a Lajta mellett, *Kövesd* (a mai Millendorf), *Kétsó* (a mai pecsényédi határban), *Pereszén* (a mai Siegesdorf), *Ravazd*-, *Viz*-, *Pagya*-, *Kovácsi-puszták* Sopron városa körül, *Ejese* (a mai Balj), *Pomogy* (a mai Cillingthal vidékén), *Márton-szálló* (mai Kismarton), *Tard*, *Örkény* és *Gyima* íalvak a Fertő mellett, *Szil* (a mai Ruszt) és *Csákán* (a mai Tundolskirchen). A besenyők a mai Lajta, Vulka és Spittelbach folyókat: Sár, Selyeg és Merenye vizének nevezték.

Moson vármegyében a magyar királyság első évtizedeiben találunk letelepítve besenyőket.

⁷³⁾ Győr vármegye monografiája. 21. l.

⁷⁴⁾ Győr vármegye monografiája. 271. l.

⁷⁵⁾ Erdélyi: A tizenkét legkritikusabb kérdés. 114. l.

⁷⁶⁾ U. o. 118. l.

⁷⁷⁾ Csánki: id. m. III. 623.

„Terra Bissenorum“ volt *Legentó*, az 1203. évi eladományozása előtt s ezután a besenyők más birtokot kaptak kárpótlásul.⁷⁸⁾ Ugyanis 1203-ban Imre király a cisztercita rendhez tartozó ausztriai szentkeresztí apátságnak, a Moson vidéki besenyők által egykoron lakott földet ajándékozván mondja: „Praedium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Musuniensis castri exemptum, praememorato Coenobio S. Crucis ita, ot Bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis, regia ac potestatiua manu in regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum“. Az ajándékozott föld ezután nem tartozott Moson vármegye hatósága alá. 1208-ban II. András király ezen apátság számára megerősíti Imre királynak a Moson várához azelőtt tartozott besenyők néhány földét illető 1203. évi adományát.⁷⁹⁾ Erőlről szól III. Ince pápa bullája is, mellyel az ausztriai szent Kereszt apátságot szabadságaiban, s ausztriai és magyarországi birtokában megerősíti és az apostoli szék pártfogása alá veszi 1210-ben: „... graugiam regis Ungarie in praedio, quod Bissenj quondam possederant“.⁸⁰⁾ II. Andrásnak 1217. évi oklevelében Leguinto vagy Legentó föld határa: „Gálos a Fertő mellett (villa Galus iuxta Ferteo Lacum), onnan keletre fordul Pethlenig s a besenyők földjén túl egy kis halomig ér, melynek neve Keselyőhalom“.

A besenyő „Káta“ név emlékét tartotta fenn e megyében *Káta* falu (ma Gottendorf),⁸¹⁾ mely lehetett esetleg besenyő község is, vagy pedig egy Káta nevű besenyő lakosától vagy birtokosától vehette nevét.

II. Duna-Tisza köze.

Borsod megyében Szinhalom vagy Szihalom megtelepítése után létesül ennek közvetlen tőszomszédságában egy besenyőtelep, hogy pogány sírhalmak a XI. században említetnek s a falu máig is a *Besenyő* nevet viseli.⁸²⁾ E helység felé volt a „Besenyők kútja“ (= puteus Bissenorum), azon út mellett, mely a „Besenyők sírjaihoz“ (= sepulchra Bissenorum) vezetett. A helység neve 1336-ban Bessenau. Ma a Miskolctól észak felé fekvő Besenyő (Sajó-Besenyő) és Szirma-Besenyő helységeket kell alatta értenünk. Ez utóbbi, vagyis Szirma-Besenyő, őskori leleteiről nevezetes. Ugyanis az országos régészeti társaság egyik ülésén Dr. Szendrey J. titkár jelentéséből tudjuk,⁸³⁾ hogy a szirma-besenyői őskori leletek a besenyők vagy az ősmagyarok emlékei. A zászti apátság alapítólevelében (1067) említetnek a fennnt nevezett Besenyő helység közelében a besenyők sírjai. Szirma-Besenyőn még a XIII. századbéli okmányok adatai szerint is besenyők laktak.⁸⁴⁾

Karácsonyi J. (I. Néhány besenyő és kún helynevről. M. Ny. 1921. 211. l.) szerint besenyő eredetű helynév *Oszlár* v. Eszlár, ma Tiszaoszlár, a megye mezőcsáti járásában.

⁷⁸⁾ Tagány K.: Történelmi helynévmagyarozatok. F. és E. 1922. 230. l.

⁷⁹⁾ Wenzel: Árpádok. Új Okmt. I. 97.

⁸⁰⁾ U. o. VI. 344.

⁸¹⁾ Húnfalvy P.: Magyarország Ethnogr. 403. l. és Bátky: Kotliba, Kátó. F. és E. 1927. évf. 198. l.

⁸²⁾ Ipolyi Arnold: Utószó a Szihalmi leletekhez. Századok. 1870. 456. l.

⁸³⁾ Archaeologiai Értesítő. Új folyam. 8 k. 4. sz. 374. l.

⁸⁴⁾ U. o.

Szintén a besenyők nevének emlékét tartotta fenn az edelényi járásban, a Bodrog vize mellett iekvő *Besenyőlád* vagy Lád-Besenyő.

Heves vármegye területére keletről jöttek be a besenyők, kiknek beköltözése valószínűleg Szent István idejében indul meg. 1067 körül a zazty-i apátság alapítólevelében van említés téve: besenyő-kút, besenyő temetők és besenyő lovagokról. („Inde ad puteum Bissenorum, ut tendit ad viam positam in transuersum, per quam venitur a sepulturas Bissenorum“, és „Summa totius numeri concluditur calculo, videlicet C. III. mansus seruorum; XXX. equites, XX. Ungari et (X) Bissen“.⁸⁵⁾

Besenyő falu (ma Besenyőtelek, nagyközség az egri járásban, a Nagy Alföld északi részén, a Laskó patak közelében fekszik) határában említi a besenyők-kútját a zazty-i apátság alapítólevele.⁸⁶⁾ 1278-ban egy Tekme nevű besenyő birtoka volt, ki örökös nélkül halt meg. Ezután a nagybesenyői Bessenyei család tulajdona a hozzátartozó:

Tepély (régen Töpe)⁸⁷⁾ pusztával együtt. A XVII. század első felében elpusztult s csak az 1675-i összeírásban említik újból.

A XIII. század végén volt egy *Burger-Beseneu* vagy Buger-Besenyő (Böger) nevű helység, eredetileg besenyőtelep; Abony, Szikszó, Maklár, Buda, Tárkány, Besenyő és Han között.⁸⁸⁾ A XV. században már Dormán és Dormánháza alakban szerepel. Ma Dormánd, az egri járásban a Laskó patak mellett.

A Hatvan mellett elterülő *Hort* besenyő lakosát említi Mária királynő 1386. évi oklevele, mely szerint István horti besenyőt, királynéi udvarnokot a körösszegi kiténced alól felmenti.⁸⁹⁾

Nyelvészeti alapon meghatározott besenyő helynév e megyében *Száraskő*, neve 1446 és 1466. Bew, Bey. Besenyő és Tepély mellett.⁹⁰⁾

A besenyők emlékét tartotta fenn *Besenyoszög* v. Tiszaszög, ma szabad puszta Heves megyében.

Gombocz szerint (Árpád-kori török személyneveink. M. Ny. X. 338) török típusú s így lehetséges, hogy besenyő helynév lehetett *Tass* helység.

Ugyancsak erre enged következtetni az Eger melletti Kocs szomszédságában levő *Becsenek-földe* név is.⁹¹⁾

Heves vármegye monografiájában (Magyarország vármegyéi és városai; 455 l.) olvassuk, hogy Kandra Kabos szerint besenyőtelepek voltak a következőkben felsorolt falvak, melyeket Vadász P. munkájában (Bikis-besenyő megye) szintén ilyeneknek mond: *Abony, Hany, Adács, Alatka, Atkár, Átány, Csány, Ecsed, Erk, Füged, Heves, Györk* vagy *Vámosgyörk, Hatvan, Deménd, Karácsond, Kerecsend, Kömlőd, Nána, Maklár* (ez utóbbi

⁸⁵⁾ Wenzel: Árpák. Új Okmt. I. 24, 25.

⁸⁶⁾ Ortvay: Magyarország régi vízrajza. I. 132.

⁸⁷⁾ Bátky: A tepe-hez. F. és E. 1925. 121. l.

⁸⁸⁾ Csánki: id. m. I. 58.

⁸⁹⁾ Jerney: id. m. 159. l.

⁹⁰⁾ Pais Dezső: Bő. Magyar Nyelv. XXIII. 503. l.

⁹¹⁾ Bátky Zs.: Kocs. F. és E. 1926. 234. l.

Karácsonyi szerint⁹²⁾ is besenyő helynév; maga a község Szent László ideje óta az egri egyháze volt), *Réde, Sand, Ugra, Vezekény* és *Visonta*.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén szintén voltak szép számmal besenyőtelepek.

Gödöllőhöz tartozott az ide csatolt *Besnyő-pusztá* vagy *Mária-Besnyő*. Ezen a háromszáz évig lakatlanul állott „Besenew” helyén hajdan nagy, virágzó község állott, mint a horvátországi Iván család birtoka, kiiktól azt Zsigmond király 1387-ben elvette. 1492-ben Hatvannal együtt mint vámszedő hely szerepel. A török időkben teljesen elpusztult s a XV. századtól kezdve már csak mint pusztá fordul elő.⁹³⁾

Két *Besenyőpusztát* találunk e megyében:

1. Az első hozzátartozik Nagyköröshöz, hajdan község volt, mely a török dúlás alatt elpusztult és csak ezután kapcsolódott a városhoz.⁹⁴⁾

2. A másik ma Sári község külterületeihez tartozik. Ezt 1374-ben mint edificium destitutum, Sárral említik, 1468-ban pedig Vánnal együtt. Ma a hajdani község helyén Sári és Ócsa között Kis- és Nagy-Besenyő pusztákat találjuk.

Buda körül is volt *Besenyő* nevű helység. II. Andrásnak a feleszi prépostság megalapítását megerősítő levele szerint (1214): „Praedium etiam contulit, quod est circa Budam, Beseneu nomine”.

E megyéhez tartozott azon *Besenyő* nevű falu is, melyben Ottó király, Henrik bán levelénél fogva Valterfi Endre budai polgárt, mint ősi birtokában megerősíti. 1306: „Possessiones in magna insula existens, videlicet Beseneo et Eörsziget vocatas”. Csepel szigetén ma is megvan a hajdanában létezett Besenyő és Örsziget helységek nyoma.

Gombocz szerint (Árpádh. török személynéveink. M. Ny. XI. 247.) talán besenyő helynév *Örkény* község neve is.

A besenyő „Káta” név fordul elő e megyében különösen sokszor, egy nagyobb tömegben, lehetséges, hogy régi besenyőtelep emlékét őrzik. Ilyenek: *Szent-Lőrinc-Káta*, *Pusztá-Boldog-Káta*, *Pusztá-Egres-Káta*, *Pusztá-Tamás-Káta* és *Nagy Káta*. Bátky szerint (J. Egecse, F. és E. 1924. 121. l.) török eredetű, talán besenyő név volt *Tas* és a szomszédságában levő *Egecse*, *Egicse*, eredetileg királynői birtok.

Bács-Bodrog vármegye egyik legősibb községe volt *Besenyő*. Először említi Szent László király 1093. évi oklevele, mellyel a tihányi apátság birtokait és kiváltságait megerősíti, (in partibus villam Beseneu) és belőle megtudjuk, hogy Besenyő község is a nevezett apátsághoz tartozott.⁹⁵⁾

Valószínűleg egy másik *Besenyő* nevű község az, mely Csánki szerint (id. m. II. 149.) ma Kis- és Nagy-Besenyő pusztá (Besene, Besenew 1391), Bajától észak felé pestmegyei területen fekszik. A XIV. században

⁹²⁾ Karácsonyi J.: Néhány besenyő és kún helynevről. M. Ny. XVII. 211. l.

⁹³⁾ Galgóczy K.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monografiája. III. k. 169—170.

⁹⁴⁾ Pesty Frigyes: A helynevek és a történelem. 29. l.

⁹⁵⁾ — Az eltűnt régi vármegyék. I. 219. l.

szerepel egy Besenyei nevű család, melynek tagjai 1425-ben osztozni akartak ezen jószágukon. Besenyő néven még előfordul a XV. században is. A helység a török korban pusztulhatott el, mert egy 1628. évi oklevélben már csak pusztaként szerepelt.

Gombocz szerint (I. A besenyő népnévről. M. Ny. XII. 285. l.) a besenyő népnévből származtak a Becse helynevek, mint amilyenek e megyében: *Ó-Becse és Becseháza*.

Talán a besenyők emlékét őrzi *Beszen* falu (Bezume) neve is. A helység III. András királynak egy keltezés nélküli oklevelében, Gara helység szomszédságában szerepel. Ezt az oklevelet a kalocsai káptalannak 1308-ban kelt átiratából ismerjük. A helység neve előfordul egy 1333-ban kelt oklevélben is.

III. Tiszántúl.

Szabolcs vármegyét különösen a XI. században szállották meg a besenyők s a százdi apátság alapítólevele állandó lakosoknak számítja őket. (1067.) A szabolcsmegyei besenyőtelep középpontját képezte a mai is meglevő:

Besenyő nevű falu. (1455: Possessionis Besenywd vocate in Comitatu de Zaboch.) A Kállay család levéltárának egyik oklevele 1448-ban: Besenyewd alakban említi. 1444-ben a Kércsy, 1457-ben a Sennyei család volt a földesura. 1591. és 1776-ban már Besenyőnek van írva. Levelek szomszédságában fekszik. Hozzátartozik Kis-Besenyőd-tanya, hol bronzkori leleteket: egy szkyltha és öt nyélbe szúrható, négyoldalú hegyes nyílhegyet találtak.

Kandra Kabos (I.: Szabolcs vm. alakulása, 12 l.) és Szabolcs vármegye monografiája (I.: 40 l.) szerint besenyőtelepek voltak a következő községek: *Laskod, Iklód, Örmező, Ór-Ladány, Lövő, Tura, Varsány, Téth, Balsa* és az eltűnt *Eköcs*.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye északkeleti részén telepedett meg Thonuzoba besenyő vezér a kemeji részekben a Tiszáig, ahol most Abád rév (portus Obad) van. Utódai, a Tomaj nemzetség birtoklásairól a XIV. század közepéig oklevelek szólnak. Ővük volt az adományozott *Abád* (Tiszaabád, ma Tisza-Szalókkal összeépülve, Abád-Szalók keleti része), ennek szomszédságában *Tomaj* és *Szentgyörgy* puszták (Abád és Kúnhegyes vonalától keletre) és a közeli *Tisza-szentimre* falu is.

A besenyőkre emlékeztet Kúnhegyes, Tomaj és Bura vidékén levő *Besenyetelek* nevű régi pusztá, s mint ilyet, 1521-ben említik. Az Aba nemzetség ősi birtoka s 1347-ben Heves megyéhez tartozott.

Gombocz szerint (Árpádh. török szn. M. Ny. X. 294. l.), az Árpádok korában használatos személynév volt: Bese. Talán a „besenyő” szó rövidülése (Jerney szerint is: I. Kel. ut. I. 246.) Így lehetett besenyőtelep a ma már ismeretlen *Besemihálszállása*, melyet Zsigmond királynak egy 1395. évi oklevele említ.

Bihar megyében besenyő telep a Várad Regestrum 341. §-ban említett „Villa Besenend”. Ez a *Besenyő*, Jerney szerint most pusztá, de régen

népes hely lehetett. 1552-ben Beznew-nek hívják, ma Barátka és Nagybaród között Beznye, illetve Báródbeznye község.⁹⁶⁾

A Várad Regestrum szerint (298. §.) Tecus szolgája, Vrug dusnok a besenyői egyháznak tartozik a felszabadításáért. Ez a *Beseny* (Ecclesia de Beseneu) Ujpalota mellett volt; s ezt említi Mezőbesenyő néven egy 1600. évi összeírás. Ezen a helyen ma a központi járásban Köröstarján község külterületei közt találjuk Nagybesenyő vagy Besenyő-pusztát.

Besenyő néven Csánki (I. 604.) két birtokot említ:

1. Bessenew, Besenew, 1396. Keresszeg várához tartozott, ma pusztá Körösszeg mellett, Berekböszörmény határában. Először 1314-ben említik.

2. A szentjogi apátságnak is volt Besenyő nevű birtoka.

Van egy adatunk,⁹⁷⁾ mely szerint a borsodmegyei Bessenyei család, a Szoárd nemzetségből, a többek között Dancsházát is bírja Biharban, mely hajdan *Besenyőnek* nevezetett. E nemzetség Izsákai ága, szintén Biharban Fudi-Vásárhelynek kölcsönzött előnevet, hasomlóképen besenyőtelep közepében. Az 1715. évi összeírás említ is Fugyivásárhely határában egy *Besenyő-pusztát*.

Az 1720. évi összeírás Izsópallagáról írja, hogy *Besseneyő* nevű pusztáján 12 köblös vetése van.

Mezőtelki határában is van egy *Besenyő-pusztá*, ugyancsak az 1720. évi összeírás szerint, 34 köből vetéssel.⁹⁸⁾

A Fekete-Körös völgyében egyetlen besenyőtelep volt a Tenkőtől nem messze, délre levő *Besseneyő*, mely az 1552. évi összeírásban még szerepelt.⁹⁹⁾

Említ Ortway: (I.: Magyarország régi vízrajza. I. 524 l.) „Michaelis v. Mychaelis Besseneő; Mich in Beseneu portus”-révet, mely a leleszi prépostság birtokviszonyaira vonatkozó 1211. évi és II. Andrásnak a prépostság birtokait megerősítő 1214. évi okleveleiben fordul elő. Egyébként Bihar megyében a Sebes Körös Váradon felüli szakaszának egy, már a XIII. század elején elavult nevű réve.

A felsoroltakon kívül találjuk még ma is Bihar megyében a Komádi községhez tartozó *Besetanya* pusztát.

Békés vármegyére vonatkozólag Vadász P.: Bikis-besenyő megye és a besenyőkről; meg a Barsa nemről s helynevek magyarázata c. munkájában felteszi, hogy a megye egész területén besenyők laktak volna. Annyi tény, hogy úgy a régi, mint a mai Békés megyében vannak a besenyőkre utaló és azok emlékét fenntartó nevek.

Igy a gyomai járásban Gyoma külterületei közt találunk *Bessenszőg* nevű határrészt.

Ködmönös vidékén volt *Besenyőhalom*, Atyaszegnél pedig *Besenyő* nevű határrész.

1422. előtt szintén békésmegyei hely volt *Ványa* (ma Szolnok m.), ös-

⁹⁶⁾ Györffy I.: A Feketékörös völgyi magyarság települése. Földr. Közl. 1913. 484. l.

⁹⁷⁾ Széll F.: A nagybesenyői Bessenyei család. Turul. 1889. 2. l.

⁹⁸⁾ Györffy: id. m. 484. l.

⁹⁹⁾ U. o. 485. l.

lakói besenyőknek lehettek. A ványai régi rei. templom lebontásakor az alatta levő kúnhalom alatt ős-sírt találtak, ez lehetett talán besenyőhalom és sír is (Vadász, id. m. 36 l.).

Csanád vármegye területén is laktak besenyők. Ősi fészük az Aranka v. Harangod melletti Besenyő volt. A mai torontálmegyei Ó-Besenyő mellett feküdt s a vele hajdan szomszédos Nagy-Besenyőtől való megkülönböztetés miatt nevezték *Kis-Besenyő*nek. Nőve 1230: Bessentu, Besseneu. (Utóbbi néven előfordul II. András fiának, Bélának egy oklevelében 1230: In parochia Chenadiensi villam Besseneu.)¹⁰⁰⁾ Eredetileg Csanád várához tartozott. IV. Béla ifjabb király Csák nembeli Miklósnak adományozta, ki nek birtokai közt fellelhető Besseneu. A tatárjáráskor teljesen elpusztult.

Ellenben *Nagy-Besenyő*, melynek helye azonos a mai torontálmegyei Ó-Besenyővel, csak 1232-ben tűnik fel okleveleinkben; amikor is II. András király a fehérvári, csanádi, aradi és zarándi várhoz tartozó földeken határt járat (Prima autem meta Bissenorum de castro Chenadiense);¹⁰¹⁾ melyből kitűnik, hogy a birtok Serjén, Bodkereki, Degőr és Pouy földek között feküdt. A helység besenyő lakóseitől a csanádi káptalan egyháztizedet követelt; ők ekkor Nagy Lajos királyhoz fordultak, ki 1369. aug. 4-én megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy a bessenyői nemeseket nemesi címük kárával és sérelmével ne kényszerítse a tized fizetésére.¹⁰²⁾ Zsigmond király kiváltságlevele (1435.) kiveszi a nagybesenyői nemes besenyőket „Conditione Bissenatus eorum requirente“, minden más bírák hatalma alól. Zsigmond kijelenti, hogy különféle bírák elé való idézéssel ne terheljék őket. Meghagyja tehát a nádornak, ország bírójának, Csanád vármegye fő- és alispánjának, úgy az ország összes bíróságának, hogy a nevezett besenyők felett ne bíraskodjanak, mert az azok elleni panaszokat ő maga fogja elintézni. II. Ulászló idejéből is vannak a nagybesenyői nemesekre vonatkozó iratok.¹⁰³⁾

Sáp község (1369: Saap) Harangod mellett, a mai torontálmegyei Óbesenyő határában feküdt. A besenyői nemes besenyők birták 1369-ben Nagy Lajos király kiváltságával, bár eredetileg I. Károlytól kapták. Hogy a község meddig állott fenn, nem tudjuk, de a XV. századot nem érte meg.¹⁰⁴⁾

Ugyancsak a Nagy Lajos által adott kiváltságokat élvezte **Dömevár** v. **Domevár** (1345: Demenvár, 1369: Domewar); Harangod mellett, Besenyő és Valkány között feküdt. Kezdetben a Csanád-nemzetség birtoka s csak később lesz a besenyőké. Ép úgy nem érte meg a XVI. századot, mint:

Veresdob (1256: Weresdub), mely a torontálmegyei Valkány és a régi Homokrév közti az Aranka partján feküdt. A besenyői nemes besenyők I. Károlytól kapták és Nagy Lajos 1369-ben erősíti meg kiváltságokkal.

Kocsa (Kocha: 1345) Óbesenyő közelében feküdt. Bár 1345-ben a Csanád-nemzetségé, 1369-ben Nagy Lajos mégis mint a besenyőket megillető

¹⁰⁰⁾ Hazai Okmánytár. VI. k. 25. l.

¹⁰¹⁾ Wenzel: Árpok. Új Okmt. VI. 504 és Hazai Okmt. 12.

¹⁰²⁾ Borovszky: Csanád vármegye története. II. 55.

¹⁰³⁾ U. o. II. 56.

¹⁰⁴⁾ U. o. II. 528.

falut ruházza fel kiváltságokkal. Ma talán Kocsovát pusztá tartja ienn emlékét.¹⁰⁵⁾

Az utolsó, okiratilag bebizonyítható besenyőtelep a régi Csanád megyében *Valkány*, mely a torontálmegyei Óbesenyőtől nyugatra az Aranka partján feküdt. Több ilyen nevű és egymás mellett álló helységet Tompa, Hegyes és Vég-Valkány néven különböztették meg egymástól. A besenyők I. Károlytól kapták.¹⁰⁶⁾ Nagy Lajos 1369-ben szállásaikat kivette a megyei nemesi bíróság hatásköre alól és a királyi törvényszék elé utasította.

Arad megyében ma nem találjuk meg *Besenyő* helységet, de hajdani létezéséről szól a Váradi Regestrum 1235. évi 58-ik cikkelye: — „pro terra castri nomine Beseneu“. III. Károly király. egy 1727-ben kiadott adománylevelében szerepel Besenye néven, mint akkor Zaránd vármegyéhez számított pusztá.¹⁰⁷⁾

Pais D. szerint (l.: Bő. Magyar Ny. XXIII. 504 l.) *Bő*: 1232: Terra Beu; meta Bissenorum de castro Cenadiense except. Seryan, Sceuleus, Tymar társaságában; Arad m.-ben Pécska és Szemlak környékén kereshetjük.

Torontál vármegyéhez tartozik a már Csanád vármegyénél tárgyalt *Ó-Besenyő* falu, mely csanádi várföld volt. 1230 és 1232-ben a Csák nemzetiség birtokai közt találjuk. 1369-ben Beseneu (Besenyő) helység besenyő nemesei kapnak királyi adományokat. Ezek még 1405-ben is, mint besenyő nemesek szerepelnek (Fideles nostri Bissenii nobiles de Nagh Bessenew), de 1495-ben már csak egyszerűen nagybesenyői nemeseknek hívatnak. (Nobiles de Nagh-Bessenew.)¹⁰⁸⁾

Temes vármegyében a Temesvártól északnyugatra eső *Új-Besenyő* falu emlékeztet a hajdani besenyő telepésekre. Neve 1332: Bessenew,¹⁰⁹⁾ később Besenyő. A XVIII. és XIX. századokban Neu-beschenova, ma Új-besenyő.

Krassó-Szörény vármegyében volt hajdan egy *Kövespataka* nevű falu, a Karas táján, melynek birtokosa Besenyő János nevű érsomlyói várnagy volt. (Joannes bissenus, később Beseneu.)¹¹⁰⁾

A besenyők nevére emlékeztet a mai *Csarnabesenyő*, (azelőtt *Pecsenecska*), melyet Herkulesfürdőtől délre és a Bolvasnica patak torkolatától kissé keletre találunk.

IV. Felföld.

Nyitra vármegyében a besenyőket a Vág, Nyitra és Zsitva vidékén találjuk.

Teszér, már a XI. században mint besenyőifalu szerepel, I. Géza királynak 1075. évi alapítólevelében: „Dedi etiam villam Byssenorum, ad arandum, nomine Tazzar, super Sitoua, cum terris viginti aratrorum“. Ma

¹⁰⁵⁾ Jerney János: Keleti Utazása. Pest. 1851. 245. l.

¹⁰⁶⁾ Borovszky: id. m. II. 616. l.

¹⁰⁷⁾ Jerney: id. m. 157. l.

¹⁰⁸⁾ Borovszky: A honfoglalás története. 144. l.

¹⁰⁹⁾ Csánki: id. m. II. 27.

¹¹⁰⁾ Pesty: Krassó vármegye története. II. k. I. r. 299. l.

a nagytapolcsányi járásban fekszik, az Inovec hegység egyik nyúlványát képező Bocsinai nevű hegy oldalán és neve Nyitrateszér.

Besenyő nevű falu is említetik IV. Béla és V. István által alapított csallóközi Szent Lökösről címzett prépostság részére 1272-ben kiadott levelében: „item in Turmaskuz incipit meta a fluuiio Nyitra . . . et vadit versus Besseneu inter pratum et terram arabilem et exit ad viam, quae ducit ad Besseneu“. Ide tartozik II. András király Sebös bíró részére Szölös föld dolgában 1217-ben kiadott adományában a Nyitra vize körül határkép érdekelt „villa Beseneu“.

Besenyők lakták még *Pecsenyédet*, mely a Dudvág jobb partján, Nagy Kosztolánytól délre feküdt. 1216-ban mint villa Byssenorum, azaz Besenyőfalva szerepelt. 1379-ben már Besenyő (Besseneu) néven találjuk feljegyezve. Ma ezen a helyen Nagy-Kosztolánytól délre találjuk Besenyőpetőfalva helységet.

Szomszédos volt Besenyőfaluval és szintén besenyőtelep volt Nagy-kosztolány vagy azelőtt *Kosztolány*. Katholikus templomának alapja az árpádházi királyok korából való. Neve egy 1209. évből való oklevél szerint, mint Szent-Vyd fordul elő.¹¹¹⁾ 1216-ban II. András király nyitramegyei Kosztolán föld adományát, főpohárnoka Sebes számára tárgyzó privilegiumában olvassuk: „Dicta terra incipit ab aqua Dwdwae, ibi tenet motam cum terra ville Byssenorum“.¹¹²⁾

Besenyőtelep még *Récsény*, ma Alsó-Récsény, a Nyitra és Galgóc között völgyben fekszik. 1316-ban már fennállott. 1565-ben pedig Kamocsa név alatt a Hont-Pázmány nembeli Récsényiek birtoka. Besenyőtelep voltát megerősíti a ma már csak külterületei közt levő Besenyőpuszta.

Bars vármegyében kétségtelenül besenyő eredetű község, *Besenyő*, mely III. Ince pápának a garamszentbenedeki apátság részére kiadott oklevelében „Villa Beschene“ néven fordul elő. (1209.) Régi besenyőtelep, mely a pápai tizedszedők lajstromában szerepel, 1272-ben oklevélben is említik. Neve 1395: Bessenew. Egy 1264. évi határjáró levél szerint határos a nyitramegyei Nyárhíd faluval.¹¹³⁾

Taszár már a XI. században besenyő helység, melyet még II. András alatt besenyők laktak. Először a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szerepel. 1209-ben egy határigazítási perben van felemlítve. Neve: 1353-ban Thazar, 1565-ben Tozar. Ez az eredetileg besenyő telepítvény (neve az Árpádkorban: Tessér) ma Malonyával összeépült és már teljesen tót.¹¹⁴⁾

Szintén besenyő helység *Kovácsi*, garamvölgyi kisközség, 1075-ben a garamszentbenedeki apátság oklevelében is szerepel. Megemlítik 1236. és 1297. években is. 1565-ben az esztergomi káptalané lesz.¹¹⁵⁾

Egészben véve, a megye nyugati részének lakossága nagyrészt besenyő telepítvény s e telepések a Garam mellett, a mai Bars megye felső ha-

¹¹¹⁾ Nyitra vm. monografiája. 117. l.

¹¹²⁾ Wenzel: Árpádk. Új Okmt. XI. 135.

¹¹³⁾ Pesty: Magyarország helynevei. I. 233. l.

¹¹⁴⁾ Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. VI. 36. l.

¹¹⁵⁾ Borovszky: Bács vármegye monografiája. 48. l.

táráig. Saskő vár tájára, továbbá a Zsitva és Nyitra folyók vidékére települtek. Itt találjuk még ma is a garamszentbenedeki járásban *Felsőbesenyő* falut, mint a besenyő név megőrzőjét.

Ugyancsak a besenyők nevének emlékét tartja fenn, a verebélyi járásban Besenyőtől nem messze eső *Bessne* falu, mely a pápai tizedszedők lajstromában már szerepel és az 1298—1359. években az esztergomi káptalan bizonyoságleveleiben is említik. Ma Barsbese néven szerepel.

Bátky szerint (l.: Helynévmagyarázatok. F. és E. 1921. 139 l.) szintén besenyő helynév a Zsitvabesenyőtől északra eső *Bodol* helynév.

Pozsony vármegyében ősi besenyőtelep *Padány* (alsócsallóközi község), melyet egy 1265. évi oklevél említ. Ugyanis IV. Béla király néhány padányinak, mint tárnokainak, akik besenyők fiainak neveztettek (Saul et Saulum, filius Salamonis etc. de villa Padan, qui filii Bissenorum dicuntur) nemességet ad, hogy az ő és nem más nemesek zászlaja alatt harcoljanak. E nemeslevelet átírta és egyben megerősítette 1270-ben. V. István király is.¹¹⁶⁾ 1288-ban: Terra Padan, 1291: villa Padan és 1326: Possessiv Padan a neve.

Gombocz sz. (Árpádk. török személyneveink. M. Ny. X. 247. l.) besenyő helynév *Karcsa*, Dunaszerdahelytől nyugatra fekszik. Már a XIII. sz.-ban említik. 1248: terra Karcha.

Töbörrele falu a Csallóközben szintén besenyő eredetű helynév, mert az az oklevél, melyben IV. Béla király 1265-ben néhány padányinak nemességet ad, említ egy Theber nevű besenyő eredetű embert.¹¹⁷⁾

Hajdani besenyőtelep lehetett *Bös*, melyet Jerney az 1102-ben említett Beys községnek tart. 1262. és 1274. között találjuk említve. A pápai tizedszedők jegyzékében Bess néven van említve.¹¹⁸⁾

Bátky szerint (l.: Helynévmagyarázatok. F. és E. 1921. 138. l. és Kotliba, Kató. F. és E. 1927. 197. l.) úgy ez utóbb említett Bös, mint a pozsonyi Duna mellett *Kis-* és *Nagy-Bodak* és *Várkony* mind besenyőtelepek. Úgyisintén a Bös szomszédságába eső *Kotliba puszta* és *Bársumos* (ma Bársonyos) is besenyő lakosok emlékét őrzik.

Liptó vármegyében *Besenova* (Besenyő úr birtoka), ma Besenyőfalva v. Besenyő-ről csak annyit tudunk, hogy valaha az utód nélkül elhalt Besenyő Tamás birtoka volt. Nevét talán birtokosától kapta.

Hont vármegyében az egyetlen besenyőkre emlékeztető helynév a báti járásban *Hontbesenyőd*, melyet egy XIII. századbeli oklevél, mint a sági prépostság birtokát említi. 1685-ig török kézen van, 1887-ben tűzvész hamvasztotta el.

V. Erdély.

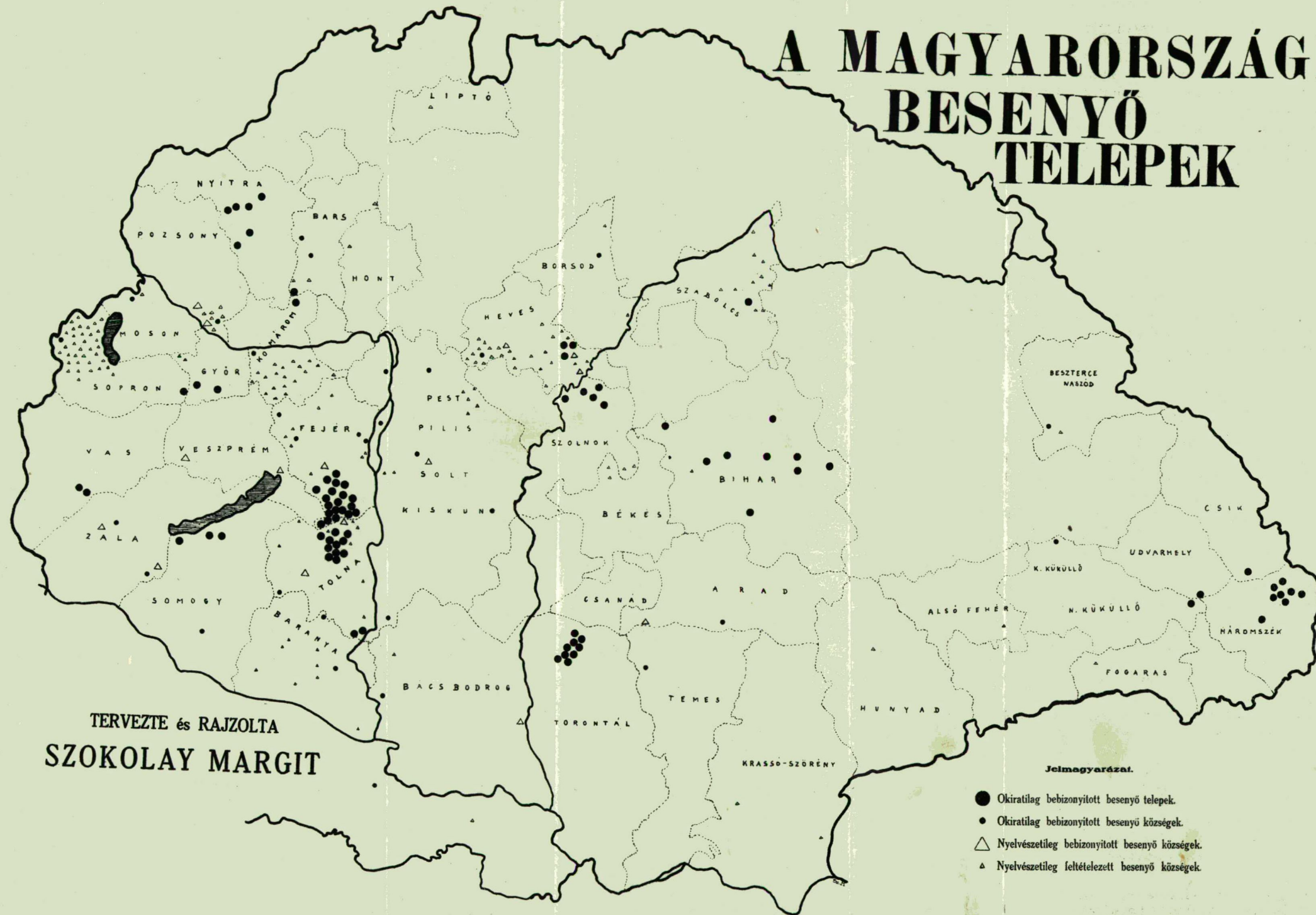
Erdélyben is laktak besenyők, kik a X. és XI. században jöhettek oda. Vannak, akik a székelyeket besenyőknek tartják. Ámde forrásaink a székelyeket éppen a besenyőktől, az erdélyi székelyföldet a besenyők és oláhok határszéli erdeitől, a besenyőtelepeket a székely falvaktól mindig megkü-

¹¹⁶⁾ Nagy Iván: Magyarország családjai. VII. k. 31. l.

¹¹⁷⁾ Gombocz: Árpádkori török személyneveink. M. Ny. X. 341. l.

¹¹⁸⁾ Pozsony vármegye monográfiája. 38. l.

A MAGYARORSZÁGI BESENYŐ TELEPEK



lőnböztetik.¹¹⁹⁾ A besenyők és oláhok határszéli erdejét említi II. András király szabadságlevele a szászok részére, melyben a német lovagoktól viszszevett adomány egy részét (1224.) a „silvam Blacorum et Bissenorum“ a szászoknak adományozta; így a besenyők erdejükkal a szászokhoz csatoltatván, a nyert szabadságokban egyenlően részesítették.¹²⁰⁾ Besenyő nevű falvakat találunk:

Háromszék megyében *Besenyő*, a Csente aljában fekszik a Besenyő patak északra hajlásánál. Ezt az idetelepült besenyők alapították. A XIV. század elején előfordul a pápai dézsmák regesztrumában (1332) Besenczed és Besendzd név alatt, az 1567. évi regesztrumban pedig Bessenyev néven 28 kapuval szerepel.¹²¹⁾

Beszterce-Naszód vármegyében a Sajó melletti *Besenyőt* a németek Heidendorinak (villa Paganina) nevezték, mivel az odaérkező szászok az ott lévő besenyőket pogányoknak nézték vagy tudták.¹²²⁾

Kis-Küküllő megye radnóti járásában van ma is *Buzás-Besenyő*, mely a Besenyő patak szűk völgyében fekszik és előnevét attól nyerte, hogy ott igen sok és híres buza terem. Besenyő telepítés, mely 1657-ig Kerelő leányközsége volt, s csak ezután lett Besenyő az anyaközség.¹²³⁾

Besenyő nevű hely volt még **Alsó-Fehér megyében**, ezenkívül **Hunyad megyében** *Bessan* (Bessendorf) és **Fogarás megyében** *Besse* (Bessimbah).

Székelyföld egyes helyein is laktak besenyők. Így: *Kanta*, *Karatna*, *Alsó- és Felső-Vold*, *Peselnék*, *Szárazpatak* és *Kézdi-Szent-Lélek* helységeiben hajdan szabad besenyők laktak, kik a királyt fegyverrel szolgálták és a székelyekkel táboroztak. E falvak hajdan a Székelyföldre tartoztak s csak akkor csatolták őket Fehér vármegyéhez, midőn e falvakat az Apor családnak adományozva a Bálványos-vári birtokhoz kapcsolták. Így az Aporok 85 szabad besenyő házhoz „Octaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum“ jutottak.¹²⁴⁾ — *Lázárfalva*, ma Csík megye legszélső faluját képezi, a Fehér megyéhez tartozott Bálványosvári terület szomszédságában. Ezen helység még 1365-ben Fehér megye területén feküdt, mert lakosai, akik már ekkor lassan kihaltak, besenyők voltak. (Lazarfalva in Comitatu Albensi partium Transsylvanarum alias a Byssenis impopolata, multum tamen desolata.) (1365.)¹²⁵⁾

Udvarhely vármegyében *Felső- és Alsó-Rákoson* 1421-ben besenyő lakosokat említenek.¹²⁶⁾

Beszterce-Naszód vármegyében találunk még az említett Besenyőn kívül, éppen ennek közelében *Budak* nevű helységet. Neve 1228-ban: Caput Bodagh, ez a mai Kis-Budak, mely 1482-ben „Budak“ néven Besenyei László

¹¹⁹⁾ Hóman B.: A székelyek eredete. M. Ny. XVII. 103. l.

¹²⁰⁾ Jerney: id. m. 165. l.

¹²¹⁾ Orbán: A székelyföld leírása. III. k. 182. l.

¹²²⁾ Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája. 355. l.

¹²³⁾ Orbán: id. m. V. 37. l.

¹²⁴⁾ Jerney: id. m. 165. l.

¹²⁵⁾ Szabó: A magyarországi székelytelepekről: Századok-1880:496:l.

¹²⁶⁾ Réthy: A székelyek és a magyar honfoglalás. Ethnographia. I. 35.

birtokaként szerepel és (a régi) dobokavármegyei Simontelke szomszédjaként fordul elő.¹²⁷⁾

Végül megemlítjük, hogy a Dráva—Száva között is voltak besenyőtelepek, vagy legalább is besenyő birtokosok. Így:

Szerém megyében a besenyőkre emlékeztet *Besenyő* helység (Pleb. de Beseneu), ma Besenovo szolo és Besenovo monasztir, Mangyelosztól kelet-északkeletre.¹²⁸⁾

A régi **Valkó vármegyében** (ma Verőce és Szerém egy része) Eszék környékén 1196 táján laktak besenyők is. Ezt bizonyítja Imre király a cikádori apátság részére kiadott oklevele, mely szerint az eszéki vásár helyén és azon apátság minden részein vámfizetésre szorítottak a környékbeli besenyők.¹²⁹⁾ Csánkinál (II. 280.) is előfordul egy *Besenyő* nevű helység e megyében 1396: Beseno, Bessenew. Ekkor Berzéte monostorához tartozott. A monostor ma Nustar, Szerém megyében, Vukovártól kissé nyugatra.

*

Befejezve a magyarországi besenyőtelepek ismertetését, a mellékelt térkép alapján megállapítható, hogy okiratilag bebizonyítható besenyő községek olyan tömegét, melyek már telepnek számítanak, főként Dunántúlon, nevezetesen Fejér, Tolna és Somogy megyékben találjuk. Ezenkívül számottevők még a Csanád (ma Torontál), Nyitra, Szolnok, Bihar és Háromszék vármegyei besenyőtelepek.

Nyelvészeti alapon meghatározott besenyő községek kevés számban fordulnak elő, bár rendszerint ott, ahol a közelben besenyők laktak. Ez utóbbi feltevés vonatkozik azokra a helységekre is, melyek nyelvészeti alapon feltételezett besenyő községek s amelyek különösen Sopron, Komárom és Heves megyékben fordulnak elő nagy számban, ezenkívül megtaláljuk csoportosan még őket Pozsony, Baranya és Pest megyékben is.

Szokolay Margit.

¹²⁷⁾ Csánki: id. m. V. 341.

¹²⁸⁾ Csánki: id. m. II. 241.

¹²⁹⁾ Jerney: id. m. 165. l.

SZEMLE.

Vita a néprajzi térkép körül.

1927. végén megjelent néprajzi térképpemmel kapcsolatosan hosszabb vita indult meg a *Földrajzi Közleményekben* (1927:7—10, 1928:1—4, 7—8. füzetekben). Az ügy annyiival is kellemetlenül érintett, mert a térkép hivatva van fontos nemzeti célokat szolgálni, mégis megtörtént az a különös dolog, hogy számos, igen kedvező külföldi kritika mellett éppen a legrégibb magyar földrajzi folyóirat magyar bírálója olyan elítélő bírálatot, közölt, melyben feltűnő szedéssel állapította meg, hogy ez a térkép „a magyarságra nézve káros és veszedelmes”. Érthetően bántott az ilyen bírálat, mégis megőriztem tárgyilagosságomat, sőt odáig mentem, hogy az éppen nemzeti szempontból nem kívánatos vitatkozás elkerülése végett beértem a *Földrajzi Közleményekben* lekötött rövid válaszzal. Megtehettem volna pedig, hogy a saját szerkesztésemben megjelenő folyóiratban természetesen terjedelemben cáfoljam meg bírálónak egyáltalán nem helytálló megállapításait. Amikor azonban a *Földrajzi Közlemények* bíráló-szerkesztője önkényesen és határozott ígéret ellenére ebből a válaszból a leglényegesebb, reá nézve mindenesetre kényelmetlen megállapításaimat kihagyta, a *Földrajzi Közlemények* szerkesztőségétől azt kívántam, hogy az erre vonatkozó levelezést és válaszum eredeti szövegét közölje le. Erre a kívánságomra már a *Földrajzi Közlemények* újonnan megbízott szerkesztője, a Földrajzi Társaság főtitkára válaszolt. A levelezés terjedelmességére való hivatkozással azt a nyilatkozatot ajánlotta fel, mely azután a *Földrajzi Közlemények* 1928. évi 187—188. lapjain meg is jelent. Belátván azt nyilván, hogy az engem legnagyobb mértékben igazoló levelezés lekötésének a mellőzése részemről nagy engedmény, leghatározottabban kijelentette, hogy a nyilatkozat szóról-szóra a levélben közölt módon fog napvilágot látni. Kijelentette továbbá, hogy a levelezésnek másutt való közlése ellen nem lehet kifogása, végül pedig: „ha pedig a fenti nyilatkozat nem úgy jelenne meg, ahogyan kezeid között van, abban az esetben felhatalmazlak jelen levelemnek bármilyen irányú felhasználására”.

Maga a nyilatkozat, igaz, szóról-szóra az előterjesztett formában jelent meg. A 188. lapon azonban arra a megállapításomra, „hogy más irányú bírálatról egyáltalában nincs tudomásom”, a szerkesztőség csillag alatt megjegyezte, „L. pl. más irányú bírálatul: Machatschek: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. 1928. No. 5—6. 262. l.”

Egyelőre tekintsünk el attól, hogy mi a Machatschek-féle bírálat tartalma. Azt hiszem napnál világosabb, hogy a szerkesztőségnek ez a

megjegyzése a nyilatkozaton kívül vagy amellett ugyanannyit jelent, mint-ha magában a nyilatkozatban cáfolták volna meg állításomat. Én minden-esetre úgy tekintem a dolgot, hogy a nyilatkozat nem a nekem bementett alakban jelent meg, mert hiszen talán éppen erre a megállapításra lett volna megjegyzésem, vagy ez ellen lett volna kifogásom.

No, de lássuk magát a *Machatschek*-féle bírálatot. Ebben magáról a térképről a következő megjegyzéseket olvassuk: „... eine ethnographische Karte veröfentlich, die ... ein möglichst getreues Bild von der Verteilung der das Land bewohnenden Nationalitäten und ihrer Siedlungsdichte geben will, ... so dass etwa 50.000 statistische Angaben verarbeitet wurden ... wodurch auch die Siedlungsdichte, z. T. auch die Grundrissform der Siedlungen zur Darstellung gelangt. Doch ist die Grösse der verbauten Flächen stark übertrieben; so hat z. B. die Siedlung Raab auf der Karte einen Durchmesser von etwa 17 km, Pest von 20 km und selbst die Einzelsiedlungen der Puszta erscheinen als ganz ansehnliche grellrote Punkte, wodurch der Anschein einer sehr bedeutenden Volks- und Wohndichte erweckt wird“...

Machatschek tehát valóban bírálja a módszert, főként azonban azért, mert az alkalmazott színfoltok mértékéről, kulcsáról bővebb felvilágosítást nem adott. Ez részletkérdés, melyet tudatosan oldottam meg így. Nemzeti szempontból nem kívántam a részletekkel foglalkozni, de vállalom érte a felelősséget, hogy az általam választott módszerrel a térkép mértéke által megengedett módon lehetőleg precízen jártam el. A térkép egyedüli célja a nemzeti propaganda volt, hogy ezt elértem, azt éppen a Machatschek-féle bírálat igazolja fényesen, hiszen a továbbiakban a következőket mondja: „Durch scharfes Hervorheben der neuen Staatsgrenzen tritt deutlich zutage, in welcher Weise die die Sprachgebiete und siedlungsgeographische Zusammenhänge rücksichtslos zerschneiden. So sehr diese Karte und ihre Begleitworte dazu beitragen können, das dem magyarischen Volke und seinem Selbstbestimmungsrecht zugefügte Unrecht zu beleuchten ...“ mert ami most következik, az nem cáfolja meg azt, amit Machatschek mond, hogy t. i. a térkép célját a legteljesebb mértékben elérte, a „de“ ugyanis csak az elfogult pángermán megállapításra vonatkozik, Machatschek ugyanis folytatódólagosan azt mondja: „... so dass doch nicht verschwiegen werden, dass ihren Grundlagen, der Zählung von 1910, von seiten der sog. Nationalitäten des ehemaligen Ungarns, namentlich auch von deutscher Seite ein gewisses, vielfach berechtigtes Misstrauen entgegengebracht wird und dass bei der Darstellung der kleineren nichtmagyarischen Volksgruppen, besonders der Deutschen im Burgenland, offenbar politische Gründe mitbestimmend waren, um das magyarische Element möglichst deutlich hervortreten zu lassen“.

Aki ennek a bírálatnak a csak feltételeken kimondott egészen szerény tárgyi megjegyzéseire oly görcsösen kapaszkodik, hogy végre egyetlen külföldi ellenvéleményt is szállíthasson, annak az ügye nagyon gyengén állhat. Ha a pángermán érzelmű professzor csakugyan találhatott volna térképemen durva hibákat, akkor az általa bizonyára gondos szörszálhasogatással megvizsgált német települések területéről szolgáltatnia volna csöszűl a kiváló példákat és nem hivatkozott volna csupán Győr és Pest pél-

dáira. Így azonban a Földrajzi Közlemények bírálójával szemben ez az elfogult pángermán érzelmű bíráló is csak azt mondhatja, hogy a térkép a *magyarságra nézve* hasznos.

Hogy mennyire elfogult dolog erre a kritikára, mint ellenvéleményre hivatkozni, legjobban talán azzal igazolhatom, hogy az általam a *Földrajzi Közlemények* 1928. 68—70. lapján közölt válaszütemben megemlített német bírálók csaknem mindenike a náluk szokásos elfogult módon bírálta a magyar statisztikát, de nem a térképet.

Legnagyobb sajnálatomra tehát a *Földrajzi Közlemények* eljárását ebben az esetben sem tarthatom lojálisnak. Amit azonban a *Kéz Andor*-féle bírálat születése idejéről az említett levelezés feltárna, nagyon különös megvilágításba helyezné ezt az egész furcsa akciót. Sokkal tárgyilagosabban nézem a kérdést, tehát nem élek azzal a joggal, mellyel a *Földrajzi Közlemények* új szerkesztője felruházott, a levelezést nem kívánom leközölni.

Kogutowicz Károly.

Tóth Ferenc: *Somogy földje és népe*. Csurgó, 1928. Oszeszly M. Viktor könyvnyomdája. 121 lap és 1 térképmelléklet.

A szerkesztő a járási vezető-férfiak közreműködésével, e kötettel földrajzi- és történeti-, statisztikai és gazdasági alapon szerkesztett „Járási Monografiák” sorozatát nyitja meg ösztönzésül a magyar honi járásoknak a honismereti anyag gyűjtésére és feldolgozására.

A monografia legterjedelmesebb részét: „Adatok a csurgói járás természeti és emberföldrajzához” címen Tóth Ferenc állította össze; ennek első részét, mint önállóan is megjelent tanulmányt, a *Föld és Ember* 1926. évfolyam 3. számában (101. lapon) annak idején már méltattuk. A második rész a járás 28 településének topográfiáját és gazdasági életét, valamint szociografiai vonatkozását rögzíti meg községenként. A harmadik rész összefoglaló áttekintést nyújt a járás természeti viszonyairól, anthropogeografiai vonatkozásairól és a vidék területének a településre való kihatásáról. Ezenkívül több szerző értekezését is tartalmazza a könyv, ezek azonban nem tartoznak folyóiratunk tárgykörébe.

A nagy szorgalommal egybehordott anyag — melyet számos műlap díszít és egy térkép egészít ki — a szerző részletes honismeretéről és annak rajongó szeretetéről tanúskodik.

Kanszky Márton.

Gesztyei-Nagy László dr.: *A jövőndő magyar intelligencia és a tanyakérdés*. Bethlen G. kör kiadványai. 3. szám. 19 lap. Szerkeszti Buday György.

Szerző a Bethlen kör 1928 márc. 20. rendezett vitaestélyén mondta el ezen tanulmányát.

Szerző hivatkozik arra a tényre, hogy Csonka-Magyarország lakosságának 19%-a tanyán él és felsorolja azokat a nagyobb városokat, melyek népességének nagy százaléka a városon kívül lakik.

Saját tapasztalatai alapján ismerteti a magyar tanyavilág szomorú állapotát elsősorban az úttalanságot. Megdöbbentő adatokat közöl egyes

városok útviszonyait illetőleg, melyeken lehetetlen a szállítás és így a többtermelés is. A lehetetlen útviszonyok következtében a fejlődő iskolaügy még mindig nem érte el a követelményeket, mert a 6—10 éves gyermekek előtt szinte elháríthatatlan akadályként tornyosul fel, különösen kedvezőtlen időjárásnál ezek rosszasága. A gazdakörök nem jutnak hajlékhoz, így az iskolán kívüli népmívelés is a lehetetlennel határos. Kevés az orvos, a lakóházak nedvesek, a babona nagy mértékben terjed, általában a közegészségügy áldatlan állapota mind az elszigeteltségnek tulajdonítható.

Wagner Richard.

Hoffer András dr.: *A Föld belső erői.* Gaea sorozat 5—6. szám. Debrecen 1928.

Újabb értékes kis kézikönyvvel gazdagodott a magyar földrajzi irodalom. A Gaea sorozatnak ez a kettős száma immár a 4-ik geográfiai vonatkozású kiadványa. Szerzője igen alapos munkát végzett, midőn korlátolt keretben és mégis mindenről megemlékezve, ami e tárgykörben fontos, összefoglaló képét adta a mélységbeli erők működésének.

A vulkánizmussal kapcsolatban Plinius két levelének fordítását is közli.

Folyóiratunk speciális helyzeténél fogva nem tárgyalhatjuk e munkát úgy, amint azt megérdemelné. Mindenesetre szerző kitünő kis kézikönyvet adott, nemcsak a szaktanároknak, hanem a tudományos problémák iránt érdeklődő közönségnek is.

Irmédi-Molnár László.

Scharf Nándor és Turner Ferenc: *Magyarország domborművé kézi térképe.* 1:2,500.000-hez. Budapest 1928. Kókai L. kiadása.

Egyik nehéz problémája a tanárnak, tanítványnak előtt érzékelhetővé tenni a térképek sok színéből kiformálódó plasztikát. Scharf és Turner iskolai használatra is alkalmas domborművű térképe ezt a problémát nagy mértékben enyhítette.

Jó lenne azonban, ha szerzők a hegyrajz színezésénél még egy szint alkalmaznának, miáltal a magas hegységek magasabb jellege jobban kidomborodnék. A vízrajz is ha erőteljesebben — és talán ha inkább kék színnel — rajzoltatott volna bele, hatásosabb lenne. Feltétlenül hiba, hogy a fontosabb folyók nevei nincsenek feltüntetve. Ugyaszinén hibának tartjuk, hogy a magassági számok mellett nincs a magasság helye ponttal vagy kereszttel jelölve. A magassági számokból sokkal többet kellett volna felvenni, különösen áll ez az Alföldre, hol egyetlen egy sincsen. Pedig ha összehasonlításra hívjuk fel a tanulók figyelmét, úgy ez elengedhetetlen. Sok fontos hegyvonulat, hegység neve nincs felvéve. Nem találjuk a térképen a Porta Orientalist. A hágókat nem lehet csak egyszerűen oda írni k. b. a helyük tájára anélkül, hogy a jelüket kitettük volna. Feltétlenül meg kell azok helyét jelölni a szokásos hágó jelzéssel. A legközelebbi kiadásnál a papíros minőségére is tekintettel kell lenni. A dombormű e nagyméretű térképen kitünően van megszerkesztve és helyesen generalizálva.

Irmédi-Molnár László

Herczeg G.: Ungarn und Budapest. Was nicht im „Baedeker“ steht. Band IV. R. Piper et Co. Verlag München. 240 lap.

A „Nichtbaedeker Serie“-ben Herczeg Géza „Ungarn und Budapest“-je e tekintetben a Baedekerek sablonos részleteinek helyes kiegészítője, amennyiben derült alaphangját, L. Hirschfeld-nek, a — „Buch von Wien“ szerzőjének — humoros „Beinah' in Budapest“ bevezetése után is mindvégig megtartja.

A légi, vízi, szárazföldi utazási módoktól kezdve, a fényes szállók felsorolásán folytatva a sokféle élvezési és szórakozási lehetőségek felsorakoztatásáig, minden úgy van az ismertetésbe beleillesztve, hogy az inkább azoknak szól, akiknek az utazás költsége nem sokat számít, hanem főcéljuk az élvezés lehetősége.

Magával viszi az olvasót a Margitszigetre, a Várba, a fürdőkbe, a kelenföldi keserűvízforrásokhoz, felhívja figyelmét a szebb épületekre is, de nem tudom a Mátyás templomon kívül, miért nem találja említésre érdemesnek a Bazilikát s a Belvárosi plébániatemplomot? Ezekben is kaphat nemes impressziókat a világjáró idegen! Vagy talán nem eléggé barokk az Egyetemi templom szépsége? Ezzel kapcsolatban Prohászka neve is van annyira külföldön is bevett s ezért említésre érdemes nemzeti nagyság, mint azoké, akiket oly bőven emleget!

A szállodai útbaigazításokat illetően, amidőn figyelmes az idegenekkel szemben, ugyanakkor — már csak szoktatás kedvéért is — miért nem következetes és miért nem kényes a magyar nevek (utca, helynevek) paritásos közlésében? Miért hajlik a lefordított szó közléséhez? Itt megfigyeztetett a „magyar“ propaganda jellegről!

A Budapesten túli Magyarországgal rövid nyolc oldalon végez, mint kiránduló helyeket említi az Alföldön Debrecen-t, Tokaj-t és a „Plattensee“-t (!) Szegedről a halászlével kapcsolatban a következőket mondja: „Man muss sie essen, wie sie von den Fischern an der Ufern des Theiss (!), dieses ewig unruhigen Stromes, zubereitet wird. Mit dem guten Szegediner Paprika wird dabei nicht gespart und man begrift, dass dann viel guter Wein dazu nötig ist, um das Höllenfeuer in der Kehle zu löschen“. Pedig az, „édesnemes“ szegedi paprika soha sem erős, inkább csak szép, érdekes színt és kellemes zamatot ad az ételnek.

Az egész művet Feiks-re jellemző 30 vázlatos rajz-illusztráció díszíti, melyek bizony sok esetben nem a magyar faji jellegét hirdetik! A csikós-kép pedig szinte sáralmas. A címlap groteszkségét enyhíti a kivitel naivsága.

Kanszky Márton.

Hettner, Alfred: Englands Weltherrschaft. 4-ik átdolgozott kiadás, 38 szöveg közötti térképpel. B. G. Teubner, Lipcse. 1928.

Szerző elsősorban földrajzi és történeti tényezők hatásával foglalkozik és szerinte ugyanaz a földrajzi tényező az emberi művelődés haladásával kapcsolatban más és másként hathat. Azután a szerencséskezű angol gyarmatpolitikát ismerteti, melynek eredménye, hogy ma az angol birodalom területe 34.4 millió km², 452.5 millió lakossal. Ha hozzászámítjuk az olyan területeket is, amelyek látszólag függetlenek ugyan, de tulajdonképpen igen erős angol befolyás alatt állanak, akkor az angol uralom alatt álló

területhez a száraz földnek több mint $\frac{1}{4}$ részét (41.2 millió km²) számíthat-nók s e területen az emberiségnek mintegy $\frac{1}{4}$ -e él (470 millió).

Az angol birodalom hatalmas kiterjedésén kívül az angol világuralomnak fontos tényezői még, hogy nagy számmal laknak angolok Anglián kívül, az angol ipar, kereskedelem és tengerhajózás rendkívüli fejlettsége, az ezeken alapuló gazdasági uralom, a brit hadi flotta és hírszolgálat. Az egész angol gazdasági élet, termelés és kereskedelem a műben rövid, de igen alapos tárgyalást nyer. Szerző kitér a brit bel- és külpolitikának a világuralommal kapcsolatos időszerű kérdéseire. Szerinte az angol birodalom nem tekinthető egységesnek, egyes részeit ma már csak gazdasági, meg politikai érdekek tartják össze. Ha a jövőben olyan háború törne ki, amely az angol dominiumokat, gyarmatokat közelebbről érdekli, kérdéses, hogy az anya-állam ezeknek támogatására számíthat-e. Szerinte angol birodalom már a jövőben nem növekedhet, uralmának csak a gyengülése várható.

Hettner szándékosan kevés statisztikai adatot közöl és ez az anyag a háború előtti időre vonatkozik. Térképei jók, pusztán a 37. számú ellen emelhető kifogás. Szerző gazdasági szempontból 3 féle területet különböztet meg: 1. fejlett iparral, 2. mezőgazdasággal, bányászattal és kevés iparral, 3. tisztán bányászattal és mezőgazdasággal foglalkozó országokat. Nem tartom szerencsésnek államok határai szerint végezni az egyes területek elhatárolását. Az ilyen módon való elhatárolás nehézségét feltünteti a köv. példa: szerző Koreát, sőt Sachalin déli felét is fejlett iparú területnek ábrázolja, tekintve, hogy azok Japánhoz tartoznak. Egyébként igen értékes alkotás, elolvasása által az angol világuralomról jó kép nyerhető.

Schilling Gábor.

Rieth Adolf dr.: *Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumplungarn in Vergangenheit und Gegenwart.* Stuttgart 1927. 102 l.

A munkának három főrésze van. Az első részben sorba veszi a szerző a nyugatmagyarországi, a dunántúli és a csonka délmagyarországi településeket. Ismerteti a németiség mai elterjedését. Főleg azt igyekszik kimutatni — lehetőleg falvanként, hogy az 1880-as népszámlálás óta 1920-ig mily mértékben magyarosodtak meg a német községek lakói.

Korabinsky és Fényes műveire hivatkozva, felsorolja a 80-as években még német többségű, de ma már megmagyarosodott községeket. Jankót is idézi, mely szerint anthropologiailag kimutatható a Balaton partján a német elem.

Budapest környékének német telepeivel külön foglalkozik s itt Czörnig térképét idézi. Majd Tolna és Baranya németjeit ismerteti. Említi, hogy itt Jugoszláviához csatolt 1142 km² területből 340 km² a némettel lakott vidék.

A második részben a városi németiség címen Budapest, Sopron, Pécs stb. városok német elemeiről számol be. A megmagyarosodás legfőbb rugóját az iparosodásban jelöli meg (Industrialisierung deutscher Sprachgebiete). A főváros a legfőbb magyarosító környezet, mert ez odavonzza a falusi németiséget s így „rengeteg” német olvadt a magyarságba Rieth és Pfau-

ler szerint. „Mit Recht nennt Pfiaundler einmal die Hauptstadt ein Massengrab deutschen Wesens“ — Ficker szerint 1857-ben Bpest lakosságának 56%-a német volt; (60 ezer). 1880-ban már csak 33%, s 1920-ban pedig 6-5 %. (60 ezer ismét.) A városi németiségré nézve idézi *Huntalvy Pált*: a magyarok teremtették az államot, míg a németek ez országnak a városalkotói.

„Allgemeinere Fragen“ c. harmadik részben az iskolákról, a német anyanyelvű tanítókról és jegyzőkről, a német ki- és visszavándorlásról szól. — Az analfabéta-létszármot a magyar és német részről kb. egyformának találja csonka hazánkban.

Ami a szerző módszerét illeti, nem sok jót mondhatunk róla. Számos helyen túlzásba megy a „Magyarisierung“ folytonos emlegetésével és a „nagy német községek“ elnevezésével. Így a 21. l-on „die beiden grossen deutschen Gemeinden Vértesszőlár und Vértessacska. Vagy Mór, mint nagy német telep szerepel, holott fele magyar — fele német lakosú hely ez s már az 1910-es stat. szerint több, mint háromnegyedrésze beszél magyarul. Még meglepőbb ez az állítás: „deutsche Gemeinden“: Felső- és Alsógalla. Holott Alsógalla 1622 l-ből 896 magyar s 1400 beszél magyarul! (S még hozzá 98 tót és 40 egyéb is fordul elő). Felsőgallán is több mint fele magyar! S az egész község beszél magyarul!

Több helyen megvádol bennünket, statisztikánkat rossznak, hibásnak minősíti. („in vielen Fällen sehr falsch sind“.)

Legfőképp az fáj azonban Riethek, hogy sokkal több németet nem tud kimutatni hazánkban. Tehát túlzó sovíniszta szempontok vezetik tollát. Megigéri, hogy az Ungarländische Deutsche Volksbildungsvereine majd munkakörébe veszi a Bakony vidékét is, ahol legnagyobbak a német vesztések a beolvadás folytán.

Térképmellékleteivel pedig egyenesen „szándékos megtévesztésre törekszik a német szerző“, mint ahogyan Kogutowicz professzor egyszeri rátekintésre megállapította. T. i. a t. h. j. v. városok fekete négyesszögeivel a szerző a németiséget jelző fekete foltok számát akarta szaporítani, holott színtiszta magyar városokra alkalmazza azt a jelzést.

A munka egyébként sok utánjárásról tanúskodik. A sovónizmusból eredő hibáktól eltekintve, nagy szorgalommal megírt könyv.

Jó vonásait lépten-nyomon elhomályosítja azonban azzal, hogy *mindenről a csak néhány német településsel rendelkező községet* — mindjárt a jelenben — vagy legalább is az 1880-as évekre vonatkozólag „deutsche Mehrheitsgemeinde“-nek szeretné kimutatni.

A mű teljességében mégsem a magyarság ellen írott munka. Látszik ez abból is, hogy többször kifejezésre juttatja, miszerint a magyarhoni németiség mindig jó magyar hazafi volt s most és a jövőben is együtt óhajt dolgozni a német a magyarral, hogy Trianon átka megszűnjön. („Die unerträglichen Bestimmungen dieses Pakts“.)

Igy bár Riethek kötete nem sorakozik a Kaindl—Müller—Guttenbrunn-féle magyarfáló könyvek közé, mégis több megértéssel, *objectivebb statisztikai törekvéssel jobban szolgálta volna a magyar-német baráti közeledést.*

Toth Ferenc.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Tolna (válasz): Legrégibb alakja (1055) *Telena*, 1093-ban *Tolnavár*. Írták *Talona*-nak, *Tollona*-nak is. Nagyön valószínű, hogy eredetileg háromtagú szó volt, s a középső szokott módon kiesett. Ha így van, akkor a *Tolon* kun személynévet kerestük benne. Ez, mint *Gombocz* kimutatta a köztörök *tolmak* = jóllakni ige származéka (*M. Nyelv* XI:247.) Ehhez járult az ómagyarban gyakori a képző (pld. *Bibura*, *Pentuka*, *Fehéra* stb.)

Hogy sz. név, a *Tolnavár* összetétel mutatja. De a *Vár. Reg.*-ban is előfordul egy *Tolna* nevű ember. Kolozsváron 1409-ben egy *Tolna Mátyás* polgár szerepel (*Csánki*, V:603).

Jelentéssel és alakilag talán *Tolna*-hoz tartozik egy igen korai árpádkori nemes községünk Barsban, t. i. *Tajna* (ma *Tajnasári*). Ez mint terra szerepel, tehát *T.* feltehetőleg személynév. *Kovács* Indexében egy *Tajna* özevgyasszony neve 1293—1302 tájban. (Némiely név a régiségben férfi és női névképpen egyaránt használatos. *Tajna* alakban már 1193-ban előfordul. *M. Ny.* XX:13). A szó szerintünk a *dajmak* = jóllakni igéből származik s feltesszük, hogy eredeti alakja ennek is *Tajona* volt (v. ö. még *Dalmad*, *F. és E.* 1926. 121). *Tajna* a zsítvamenti besenyőtelepek vonalába esik bele, *Sári*, alkalmasint szintén török sz. név (= sárga *Sár* bíró 1092-ben). Török volta tehát nem lep meg bennünket. Hogy csakugyan az, egy másik török ide-

való személy- helynév is igazolja. 1275-ben ugyanis a barsi vár népeinek *Tiván* nevű földjét említik *Tajna*föld határán belül. *Tiván* a. m. sólyom, igen gyakori személy- és helynevünk. *Gombocz* egész sereget sorol fel (*M. Ny.* X), de kifelejtette a bodrogi *Tavankút*-at. Hogy török nevet viselő emberek *Tajna*vidéken a mondott korban csakugyan éltek, arra felhőzzük a szomszédos *Szelepcsény* közbirtokossági pusztát, ahol 1229-ben két pompás török nevű birtokost említenek u. m.: *Temerce* és *Berencs* (*Knauz*: *A garam-melletti szent-benedeki apát-ság*, 203).

Alkalmasint ugyanaz a szó áll előttünk a kiskunsági-szabadszállási *Dajnalapos* dülönévben is (*Pesty*: Helynévkézirat s nem a *dajna* magyar köznév). Analógiája ennek *Kormólaposa* és *Kormóhalmja* a Nagykunságból, *Gyárfás*: III. Szabadszállás határában van *Tekehalom* is. Ez is gyakori személy- és helynév (*F. és E.* 1927). *Tajona*-hoz hasonló képzésének látszik a kun *Kurgona* személynév is (*Gyárfás* III), talán a török *kork* + *mak* = megijedni igéből.

Tajona-hoz hasonló gondolatkörből van véve még két más helynevünk is, t. i. *Tok iulva* Iszkáz mellett (1465. ma *Tokaj* pusztája van ott, Veszprém m.) és *Toktölde* (1433, Bihar m.). *Tok*, *tuk* = jóllakott. *Toka* és *Tuka* már a *Vár. Reg.*-ban előjön személy-, ill. helynévképpen. Talán ezzel függ össze *Tocút* sz. nevünk és *Tokod* helynevünk s a bodrogközi *Tokuta*-ból

lett *Takta* is, mely e szerint éppen olyan (török—magyar) sz.-név után kaphatta nevét; mint a (magyar) *Bodrog*.

Bátky Zsigmond.

Kajdacs, Kajmád (Válasz). *Kajdacs* lakói (Tolna m.) a XIV. sz.-ban besenyők voltak. Feltehető, hogy a község neve is besenyő személynév, talán a török *Kajmak* = visszatérni igéből. (A szomszédos *Bikács* a török eredetű *bika*, régebben használatos magyar sz.-név kicsinyítője. Korábban így is hívták a falut).

A másik oldalon szomszédos *Kajmád* (régebben *Kagymat*) alkalmasint szintén török eredetű a *kajmak* = elrontani, megölni igéből. Szintén személynév. Ebből valók *Kaján*, *Kajmán* és *Kajár* helyneveink (Kőrösi Csoma Arch. I, 238). *Kajmád* (régebben *Kagymat*, *Kagymathy*) Fejérbén is van.

A bodrogi és hevesi *Katymár* (Kagmar, ill. Kagmath) is idetartozik (v. ö. Szat + már).

Mindezen említett helyek szomszéd-ságában ugyancsak törökből magyarázható helyneveket találunk.

Bátky Zsigmond.

Iriny. A győrmegyei Örkény és Böny között fekvő *terra Yuren* (1257. olv. Jürin), vagyis *Jüreny földje*. Ma nincs meg. Szatmárban Nagykárolytól délre volt *terra Juren* (Vár. Reg., később *Iren*), ma *Iriny*. *Gombocz* „Örs és Örkény“ című pompás cikke alapján (*M. Nyelv XXII.*) azt mondjuk, hogy *Iriny* is ugyanannak a török *ür*, *er*, *ir* = *férfi*, *hős* jelentésű török köznévnék török kicsinyítőszármazéka, mint az *Örkény* és társai. *Iriny* persze szintén személynév volt. (*Iríg* és *Iru* szolganeyvet találunk *Kovács* Indexé-

ben). A győri *Iriny* tiszta török környezetben volt. [Vajjon *Erk* és *Erked* nem tartozik ide? Mindkettő személynév és helynév is. A *Czindár* Indexben említett *pratum Erkecke* 1388 Tata és a *Pesty* Helynévkéziratában lévő *Irgocs patak* és rét Jászminályteleken az idetartozó oszmán *erkedes* = bak szót juttatják eszünkbe. Ez utóbbi gyakori helynév Kiszásziában. Egy *Jürgüese* Kunt *Gyárfás* említ (III:472), aki éppen a baranyai *Kozáron* lakott]. Lehetséges, hogy idetartozik a kun *Ilonsok* nemzetséghez tartozó *Eremin* kun is. (*Gyárfás* III: 258). *Ilonsuk* neve alkalmasint a török *ilan*, *ilun* (= kígyó), a becéző *dzsik* képzővel (pld. *erkek* + *dzsik* = *ierficska*). *Ilan* különben szintén előfordul a kun nevek között (u. o. 56, 152). Ebből a török szóból magyarázza *Gombocz* a somogyi *Gyalán* falu nevét (*M. Nyelv X*). Nem lehetetlen, hogy oláh *Jalomica* folyó neve is ebből van, melyet magyarul *Ilonca*-nak hívtak (*M. Ny. XX:172*). Sőt lehet, hogy az ugocsai *Ilonák patak* neve is ezzel a sz.-névvel függ össze (*Ortvay*: vízrajz).

Bátky Zsigmond.

Bozolnok. Eredeti magyar *nik*, *nuk* (*nok*, *nök*) képzős magyar helynév ritkaság. *Melich* három biztos példát talált, u. m. vének *Kereknik* és *Szolnok* (*Magy. Nyelv XXII.*, 276. és 336. Itt jegyezzük meg, hogy *Korak* is sz.-név). De mondja, a törökben is van ilyen kicsinyítő képző. Erre példa szerinte *Becsenükfelde*. Tár-sa ennek a kolozsmegyei *Bozolnok* (1434: predium Bozolnok, 1460: Bozolnokteleke, ma Bozolnok pusztja): Ez bizonyára a török *bozulmak* = megromlani igéből van képezve (v. ö. *Simonyi*: *Nyelvőr* 43, 329 *Bozoldok*). Csupán egy nehézség van, az t. i.

hogy a képző az eddigi példák szerint csak főnevekhez járul, de viszont személynevek esetében, mint amilyen B. is, ez a képzés is lehetséges.

Bátky Zsigmond.

Kapornok. Több ilyen helynevünk volt és van. Legkorábbi adatok a Zalai-ról vannak (1230: *Copurnuch*, később *Kapornok*). Volt aztán egy poss. *Kapornok* Tolnában, egy *Kapornok* a vas megyei déli Örséghben (ma Kapornok), s egy *Kapornok* ugyancsak Vasban Borostyánkő közelében (ma Geberling). A tolnai poss. *Kapornok* alapján azt állítjuk, hogy K. személynév, s a törökből fejthető meg. *Fekete Lajos* a *Magy. Nyelv* XXIII: 284. lapján „Igék oszmánli-török tulajdonnevek” című cikkében *Tuz Koparan* nevű hódoltsági törököt említ, s nevét a *Koparmak* = leszakítani stb. igéből magyarázza. Szerintünk ez van benne a mi nevünkben is (v. ö. *Bozolinok*). Egy *Cupuran* nevű leány már 1198-ban előfordul (*M. Ny.* XI, 369). 1247/1370-ben Kapornokon *Us* és *Kacsman* török nevű férfiak szerepelnek (*R. Nagy László* cikke. *Nyelvtud.* Közl. 46. k.).

Bátky Zsigmond.

Bacsak Előn. Egy ilyen nevű pusztát talállok Pozsony—Csallóközben Vajnavattá-tól és Bélvattá-tól keletre az 1:200.000 méretű katonai lapon. A név bizonyára összetett szó. Utóljára nem egészen világos, alkalmasint *elő*. Így hangzana tehát: *Bacsak Előpuszta*. Ebből és más itteni analógiákból következőleg *Bacsak* minden valószínűség szerint személynév. Nyomában a *Váradi Registrom*-ban szereplő *Buchuk* (olv. *Bucsuk*), *Buchyka* és *Buchika* sz. nevek jutottak eszembe. Viselőik Szabolcsban, Biharban és

Abaújban szerepeltek. De van egy pozsonyi adatunk is. *Bochok*-nak hívták ugyanis az 1240-ben hivataloskodó *Endre* pozsonyi főispán apját. (*Ortvay*: Pozsony város tört. I. k.)

Semmi lehetetlenség sincs tehát abban, hogy a mai csallóközi *Bacsak* egy korábbi, talán éppen pozsonyi *Bocsok*, *Bucsuk* személynévet őriz. (*Bacsák* család ma is él itt). Ez a sz.-név pedig nem más, mint a török *bucsuk* = *fél* (kun: *buču* = *dimidia pars*, *Cod-cum.*) köznév. Hogy ez a magyar szó is használtatott ilyen értelemben *Féle*, *Feles*, *Feled* személy s *Fele*, *Feled*, *Félegyháza* (Bihar, Szabolcs) helyneveink bizonyítják. *Fél* nevű község éppen Pozsony—Csallóközben is van. (1250: *Fell*, *Kovács*: Index). Talán az sem véletlen, hogy a maros-tordai *Fele* község a *Bocsok* hegy szomszédságában van. Tegyük még hozzá, hogy ugyanitt van még a török nevű *Kölpény* és *Bala* község, s hogy a *Bocsok* erdőséget 1605-ben közbirtokul kapott tizenegy kölpényi család között az egyik *Karsa*, a másik *Zongor* volt. (*Orbán*: Székelyföld 4. k.) Utólag látom, hogy *Bucsuk*, *Bocsok* Moldvában is előjön sz.-névképpen, s *Rásonyi Nagy László* ezeket ugyanígy magyarázza. (Valacho—Turcica, Berlin, 1927.) A *Vár. Reg.*-ban egy *villa Jarum*, ma *Járomtelke* szerepel. Azt gondolják abban is a török *jarim* = *fél* (v. ö. *barim* = *barom*) szó van benne sz.-névképpen. A közölt okiratban több törökös név szerepel. 1272-ben egy *Jarum* nevű férfit említanak (*Czinár*: Index). Lehet, hogy idevonható a szatmári *Jármí* (Járomi? v. ö. Járosi) is. (Pozsony—Csallóközben különben hemzseg a sok törökös helynév. Erről később is).

Bátky Zsigmond.

Dög-Tisza, Holt-Tisza. A két kifejezést a Tiszaúgi vidéki lakosság alkalmazza a Tisza haloványaira. A tiszauági Tisza kedvenc kiránduló helye a kecskemétieknek, így a város lakói is ezeket az elnevezéseket használják. A kettőt, azonban nem választják anynyira el, mint a tiszauági nép, és többnyire csak a „holt” jelzővel élnek. Ennek oka az, hogy a két jelző egymás variációjának tűnik fel dúrvább, illetve finomabb formában.

A kettő azonban két fogalmat takar. Dög-Tisza a Tiszának az a haloványa, hová magas vízállás esetén behatol a folyó vize, míg Holt-Tiszának azt nevezik, mely táperőt az anyafolyótól, még ebben az esetben sem kap.

A kecskeméti a Tisza közelebbi meghatározásánál gyakran használ-

ják az Élő-Tisza kifejezést is. Erre azért van szükség, mivel a kecskeméti ember vonaton hamarabb éri el a Tisza haloványát és ha egyszerűen Tiszának nevezi a helyet, hová megy, félreértésre ad okot.

Wagner Richárd.

Megjegyzés a Szemle rovat, Vita a néprajzi térkép körül című cikkhez.

W. Vogel a *Geopolitik* 1928. 445. lapján például azt mondja, hogy Budapestnél a népességet ábrázoló színfolttal túl kellett lépni a város területét, ami szerint *egészen természetes*. Amit tehát Machatschek hibáztat, Vogel a legteljesebb mértékben helyesnek találja.

Kogutowicz Károly.

FOLYÓIRATSZEMLE.

Magyar Statisztikai Szemle: 1928. 7. füzet. *Fodor Ferenc dr.* A mezőgazdasági termelés színvonala Magyarországon a néprajzi és népsűrűségi viszonyok alapján. — Az 1928. évi termés. — A világ kávétermelése és kávéfogyasztása.

8. f.: Magyarország népmozgalma az 1928. év I. felében. — Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági adatai.

9. f.: *Asztalos József dr.*: Középiskolánk az 1926/27. tanévben. — Az 1928. évi termés. — Németalföld gazdasági adatai.

Társadalomtudomány: 1928. 6—8. f.

Gesztelyi-Nagy László és Nagy Sándor: A tanyarendszer kérdéséhez. A Társadalomtudomány 4—5. számában e kérdéshez Horthyáni Zoltán és Benisch Artur szölköz hozzá. Gesztelyi-Nagy részben Horthyáni érvelését fogadja el, míg Nagy Sándor a tanya rendszerű község megalakításában látja a tanyák jövőjét biztosítva.

Népünk és Nyelvünk: 1929. 1. f.

Cs. Sebestyén Károly: A magyar ház ablaka.

Szendrey Ákos: A közigazgatás népi szervei.

Báner János: Halászat.

Természettudományi Közlöny: 1929. 2. f.

Treer M. F.: A magyarországi szélenergia értéke.

5. f.: *Lukács Károly dr.:* Jégi halászat a Balatónon.

Magyar Szemle: 1929. I. k. 1. f.

Lengyel Géza: Magyarország exportja kelet felé.

Szekfü Gyula: A turáni-szláv paraszttállam.

Kísérletügyi közlemények: 1928. 4. f.

Obermayer Ernő: A paprika, mint magyar fűszerkülönlegesség és kivitelű cikk. (Megjelent a Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtárában.)

Ethnographia. 1928. 2. *Madarassy:* Magyar aratószokások. — *Málnási:* A szoboszlai juhászat. — *Ecsedi:* A bolgárok ősi földművelése.

Ungarische Jahrbücher. 1928. 1—2. *Pfister:* Pannonien in politisch-geographischer Betrachtung.

Geographische Zeitschrift. 1929. 1. *Hennig:* Das Wasser als geopolitischer Faktor. — *Zondervan:* Die Insel Bornes in ihrer geographisch-wirtschaftlichen Entwicklung. — Einwohnerzahl Islands. — Die jüngste Insel des stillen Océans.

Geographischer Anzeiger. 1929. 1. *Scheer*: Luftfahrt und Erdkunde.

2. *Thom*: Ein Blick in Ruhrgebiet unter Verwertung der Reiseprotokolle.

Petermanns Mitteilungen. 1929. 1—2. *Breitfusz*: Die Nobile-Nordpol-expedition mit dem Lutschiff. — *Anger és Wittschell*: Die Lösstheorie von L. S. Berg. — *Steffen*: Bevölkerung von Chile 1928. — *Maurer és Mecking*: „Richtung“ auf der Erdoberfläche. — *Maas*: Die Entwaldung des Posener Landes. — *Hennig*: Die Beziehungen zwischen Rhein und Donau. — *Welte*: Waldwirtschaft der Vereinigten Staaten von Amerika.

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 1928. 7—9. *Kühnert*: Wetterbeobachtung und Flugsicherungsdienst. — Aluminium-Erzeugung und- Verbrauch in der Weltwirtschaft.

10—12. *Mayer*: Über Erosion. — *Leiter*: Reisanbau und Reishandel. — *Becker*: Die geographische Lage von Tulln.

Rungaldier: Budapest als Hafenstadt. Budapestet, mint kikötővárost ismerteti, összehasonlítva Béccsel, tárgyalva előbbinek előnyös hajózási helyzetét és csepeli kikötőjét.

Willfort: Zur Entwicklung des Verkehrs im heutigen Persien. — *Oberhummer* Honkong. — Zur Wirtschafts kartographie. — Die Demographische Zusammensetzung des deutschen Volkes. — Sanghai, — die sechstgrößte Stadt der Erde. — Flugverkehr über das Nordpolargebiet.

Zeitschrift für Geopolitik. 1929. 1. *Cosgrave*: Irlands künftige Politik. — *Kawashima*: Japans wirtschaftlicher Aufstieg.

2. *Freye*: Revolution in Afghanistan. — *Ducas*: Venizelos' Wirtschaftspolitik. — *Benni*: Italiens Wirtschaft und der Faschismus. — *Zillich*: Die kulturelle Aufgabe der deutschen in Rumänien.

Geographical Review. 1928. október. *Beynon E. D.*: Ancestral Occupations of the Hungarians. A magyarság származásáról, ősi foglalkozásairól, a vadászatról, halászátról és pásztorkodásról is.

Spinden H. J.: The Population of Ancient Amerika.

1928. július. *Baker O. E.*: Population, Food Supply, and American Agriculture. — *Orchard J. E.*: The Pressure of Population in Japan. — *Guy-Harold Smith*: The Populating of Wisconsin. — A Population Map of Ohio for 1920. — *Gantier E. F.*: The People of the Veil: A Review.

1929. január. *Hoover. J. W.*: The Indian Country of Southern Arizona. — *Wollfanger A.*: Major World Soil Groups and Some of Their Geographic Implications. — *Peterson O.*: Changes in the Oceanic Circulation and Their Climatic Consequences. — *Isachsen G.*: Peory's Marches an His North Pole Expedition, 1909.

Annales de Géographie. 1928. jan. f. (205. sz.): *Lefebvre Th.*: La transhumance dans les Basses-Pyrénées. — *Alexandre A.*: L'économie agricole de la Picardie orientale depuis la guerre. — *Demangeon A.*: Une commune ru-

rale à la fin de l'ancien régime. — *Demangeon A.*: Le recensement de la population de la Belgique (1920).

Márciusi füzet (206. sz.): *Demangeon S.*: L'approvisionnement de Paris en fruits et légumes. — *Crozet R.*: La plaine d'Alençon. — *Demoulin F.*: La vie des Touareg du Hoggar. — *Schlafert Th.*: Sisteron au début du XVI^e siècle, d'après un cadastre. — *Gallois L.*: Le couloir du Rhône entre Bas-Dauphiné et Provence. — *Levainville J.*: La canalisation de la Moselle.

Májusi füzet (207. sz.): *Ayral M.*: Le plateau d'Aubrac.

Júliusi füzet (208. sz.): *Chataigneau Y.*: Le bassin de Sarajevo. — *Dennery E.*: L'émigration indienne. — *Cholley A.*: Culture et commerce des fruits dans la banlieu lyonnaise.

Szeptemberi füzet (209. sz.): *Weulersse J.*: Le Bassin d'Arcachon. — *Debesse-Arviset*: Le Chatillonnais. — *Celier J.*: La pêche au Maroc.

Novemberi füzet (210. sz.): *Guéneau L.*: La production et la consommation de la soie artificielle dans le monde. — *Lefebvre Th.*: La densité de la population en Turquie en 1914 et 1927. — *Crozet R.*: Le développement du réseau aérien en 1927.

Revue Economique Française. 1928.

4. sz.: *Fourgous J.*: Le Maroc de 1927. — *Bailly A.*: Les Bois coloniaux au Congrès national du Bois et ses dérivés.

5. sz.: *Cardot M.*: Une communication sur le Riz.

6. sz.: L'arachide et le manioc au Senegal.

7—8. sz.: *Desbons G.*: Une richesse nationale Bulgare: La culture des roses. La fabrication de l'essence de roses. — *Koller A.*: L'esprit du Berbère marocain d'après son grand amour du pays.

9—10. sz.: *Arène E.*: La colonisation française en Tunisie.

11. sz.: *Lozach J.*: Les Transports fluviaux dans le Delta du Nil.

12. sz.: *Dussol Ai.*: Notes sur le Pérou.

Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie. 1928. 1. f.: *Liétard L.*: Congo Belge. Considérations sur la main d'œuvre indigène.

2. f.: *Verbeke A. A. L.*: Congo Belge. Étude sur la peuplade des Bombesa.

Bulletin de la Société Royale de Géographie de l'Egypt. XVI k. 1—2. f. (1928): *Azadian—Hug.* Les sources du Fayoum. — *Combe É.*: Alexandrie musulmane. Notes de topographie et d'histoire de la ville depuis la conquête arabe jusqu'à nos jours.

3. f.: *Combe É.—Deny J.*: Deux inscriptions turques de Mohamed Ali relatives à la construction du canal Mahmoûdiyeh. — *Daressy G.*: Les branches du Nil sous la XVIII^e dynastie.

ÁRA: vászonra vonva borítékban P 47.—
lécekkal P 50.—

FÖLD és EMBER

(EARTH AND MAN)

Review of anthropogeographical section of the Hungarian
Ethnogeographical Society.

Manager: KOGUTOWICZ (CHARLES)
professor and leader of the Geographical Institute of the
Francis Joseph University
SZEGED (Hungary).

A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára eddig megjelent kiadványai:

II. szakosztály:

Banner János: Az őszentiváni ásatások	2— P.
Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori vára	1— P.
Banner János: Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán	—80 P.

III. szakosztály:

Eperjesy Kálmán: Szeged legrégebbi látképe	—80 P.
" " : Ézirati térképek Magyarországról a bécsi le- véltárakban	4— P.
" " : A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású tér- képeinek jegyzéke	10— P.
Kolosváry Gábor: A tiszai települések és a halászat összefüggése	—80 P.
Györfly István: Jégverés Szeri pusztán	} a kettő együtt
Bodnár Béla: A magyar földikutya szerepe a talaj forgatásában	
" " : Hódmezővásárhely régi vízrajza	2— P.

VI. szakosztály:

a) állattani közlemények:

Gelei József: Tricladen aus der Umgebung von Szeged	—80 P.
Kolosváry Gábor: Die Spinnen-Faune von Szeged	—80 P.
Varga L.: Adatok a szegedi tiszai kubikgödörök limnológiájához kü- lönös tekintettel azok Kerekeseféreg-faunájára	—80 P.
Bodnár Béla: Adatok a magyar földikutya anatómiájának és élet- módjának ismeretéhez	2— P.

b) növénytani közlemények:

Györfly et Kol: Enteromorpha Szegediensis	—80 P.
Scheitz Antal: Talajflóra vizsgálatok. I. Dorozsmai Nagyszék	—80 P.
Pákh Erzsébet: Leptothrix trichogenes Cholodny Csikrákosról és Szegedről	—80 P.
Györfly I.: Phytophaenologia Szegediensis anni 1927.	—80 P.
Felszeghy Elemér: A Crassula caespitosa alaklani, anatómiai és háztartási viszonyai	—80 P.

Ásvány-Földtani közlemények:

Szentpétery Zsigmond: Gesteinstypen aus der Umgebung von Lilla- füred	—80 P.
--	--------

IX. szakosztály:

Obermayer Ernő: A paprika, mint magyar fűszerkülönlegesség és kiveteli cikk (német nyelven is)	—80 P.
---	--------

Megrendelhetők az Egyetem Földrajzi Intézetében Szeged, Szukováthy tér 1.